

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Мастер рад:

**Велика Британија и међународни уговори југословенске краљевине
(1919-1941)**

Ментор:

проф. др Мира Радојевић

Студент:

Александар Симић

ИС 20/24

Београд,

септембар 2021.

Садржај

1	Предговор.....	2
2	Увод.....	5
3	Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и париски мировни споразуми.....	11
4	Споразуми између Краљевине СХС и Италије.....	19
5	Уговор о пријатељству између Француске и Краљевине СХС.....	25
6	Пут ка Малој Антанти. Од Париза до Минхена.....	27
7	Југославија и Балкански пакт.....	37
8	У предвечерје рата. Југословенски међународни уговори 1937-1941. године.....	44
8.1	Уговор о вечном пријатељству између Бугарске и Југославије.....	47
8.2	Југословенско-италијански споразум.....	49
8.3	Југословенско – мађарски уговор о пријатељству.....	53
8.4	Пристап Југославије Тројном пакту.....	55
9	Покушај отпора. 27.март и југословенско-совјетски уговор о пријатељству и ненападању.....	58
10	Закључак.....	63
11	Извори и литература.....	66

1 Предговор

Од тренутка свог настанка Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевина СХС) се наша у тешком положају. Окружена државама које су захтевале ревизију мировних уговора из Париза (Мађарска, Аустрија, Бугарска), као и суседима са којима је имала спорна гранична питања (Италија, Румунија), била је принуђена да води активну спољну политику. Једна од њених основа били су бројни међународни уговори, које је Краљевина СХС закључила у периоду између два светска рата. Једна од држава са којом није имала потписан споразум о пријатељству била је Велика Британија. Ипак, и поред тога британски утицај у Краљевини СХС био је јасно видљив. Након краја Првог светског рата, Велика Британија се определила да своју међународну политику води по принципу „система равнотеже“, односно да не дозволи претерано јачање ни једне државе у Европи. Друга важна ставка спољне политике Велике Британије било је очување париског мировног поретка. У оквиру своје спољне политике, Велика Британија је Краљевини СХС наменила важно место. Због свог географског положаја, као и опредељења за очување париског мировног поретка, Краљевина СХС представљала је природну брану ширењу утицаја у Подунављу и Јадранском басену. Стога не треба да чуди што је Велика Британија са посебном пажњом пратила спољну политику југословенске државе, а самим тим и њене међународне уговоре.

Циљ овог рада представља покушај сагледавања међународне позиције Краљевине Југославије између два светска рата кроз очи Велике Британије. Избор Велике Британије није случајан. Захваљујући знатној количини извора која је настала радом разгранате мреже британских посланстава и конзулата на простору Балканског полуострва, омогућено нам је да пратимо позицију Краљевине Југославије у регионалним оквирима, али и њену међународну позицију у ширем европском оквиру.

Тема овог рада није обрађена у оквиру посебног научног рада у домаћој историографији, али су се поједини истраживачи дотакли ове теме у својим радовима везаним за спољну политику Краљевине Југославије. Односом Велике Британије према спољној политици југословенске државе бавила се Дуња Херцигоња у оквиру своје монографије *Велика Британија и спољнополитички положај Југославије 1929-1933*. Иако обухвата релативно кратак период, велику вредност овог дела представља исцрпна анализа односа између Велике Британије, Италије и Француске и начина на

који је њихов однос обликовао британску политику према Краљевини Југославији. Живко Аврамовски дотакао се теме односа Велике Британије према стварању Балканског пакта у оквиру своје монографије *Балканска Антанта 1934-1940*. Исти аутор приредио је збирку извора *Британци о Краљевини Југославији* у три тома, у којој је објединио извештаје београдског посланства Форин офису у периоду између два светска рата. Осим извештаја о спољној политици југословенске државе, ова збирка нуди и увид у британски поглед на развој југословенске привреде, војске, културног живота и унутрашњу политику у међуратном периоду. Треба напоменути да се трећи том објављених извора по својој структури доста разликује од прва два тома. Док се они састоје углавном од годишњих извештаја посланика, који прате тачно утврђену структуру, трећи том се састоји пре свега од службене преписке посланика са представницима Форин офиса и британским посланицима у другим земљама. Осим хронолошке структуре коју је организовао сам приређивач, он нема ни јасно изражену унутрашњу структуру. За потребе писања овог рада коришћена је и збирка извора *Балкански уговорни односи 1876-1996*, коју је приредио Момир Стојковић. За потребе рада коришћен је други том, који се односи на период 1919-1945. године. Ради бољег тумачења британске реакције на југословенско приступање Тројном пакту консултовали смо и збирку докумената *27. март 1941*, коју су приредили Бранко Петрановић и Никола Жутић.

Ради бољег разумевања британског односа према југословенском становништву коришћено је и познато дело Ребеке Вест *Црно јагње, сиви соко*, као и путопис Мери Е. Дарам *Кроз српске земље 1900-1903*. Иако ова дела доносе различите судове о југословенској држави, њихов значај се огледа у томе што нам пружају поглед у однос који су представници британског грађанства имали према становништву, културном наслеђу и историјским променама које су се одвијале на тлу југословенске државе.

При писању рада коришћени су и мемоари југословенских личности које су обликовале политику Југославије или су били директни сведоци важних догађаја. Стога су коришћена сећања генерала Богољуба С. Илића *Мемоари армијског генерала 1898-1942*, затим сећања краља Петра II Карађорђевића *Живот једног краља*, мемоари Милана Стојадиновића *Ни рат ни пакт*, као и сећања Живана Л. Кнежевића, *27. март 1941*.

Као општи прегледи међународне политике Европе у међуратном периоду коришћена су дела Андреја Митровића *Време нетрпељивих* и Чедомира Попова *Од Версаја до Данцига*. Поред тога, као приручници за сагледавање међународне политике

Краљевине Југославије коришћена су и дела Богдана Кризмана *Вањска политика југославенске државе 1918-1941* и Џејкоба Б. Хоптнера *Југославија у кризи: 1934-1941*.

Југословенско-италијанским односима између два светска рата бавио се Енес Милак у својој монографији *Југославија и Италија 1931-1937*, па смо за потребе израде овог рада консултовали и ово дело. Ради сагледавања односа између чланица Мале Антанте коришћена су дела Милана Ванкуа *Мала Антанта: 1920-1938*, Здењека Сладека *Мала Антанта: 1919-1938*, као и Глигора Попија *Југословенско-румунски односи 1918-1941*. Дело Глигора Попија коришћено је и за потребе анализе односа између чланица Балканског пакта.

У уводном поглављу рада биће дато кратко запажање о ставу британске јавности према југословенској држави и њеном становништву. Такође ће бити дат и кратак хронолошки преглед међународне позиције југословенске краљевине. У централном делу рада покушаћемо да кроз неколико поглавља представимо најважније међународне уговоре југословенске краљевине и британску реакцију на њих. Поглавља су организована хронолошки уз мања одступања тамо где смо сматрали да је због бољег разумевања то неопходно. То се пре свега односи на IV и V поглавље, где смо желели да у оквиру једне целине објединимо процес стварања Мале Антанте и Балканског пакта. У завршном делу рада даћемо кратак осврт на међународне уговоре југословенске краљевине и укратко образложити свој поглед на ову тему.

У самом раду настојаћемо да што објективније говоримо о теми. Циљ истраживања ове теме је да кроз један кратак рад дамо скроман допринос даљем истраживању британско-југословенских односа између два светска рата, као и даљем истраживању међународне политике Краљевине Југославије. Једно од главних питања на које ћемо настојати да пронађемо одговор јесте да ли је и у коликој мери Велика Британија имала утицаја на вођење спољне политике југословенске државе.

2 Увод

За већину Британаца Југославија и њено становништво представљали су још једну егзотичну балканску државу. Информације о Југославији добијали су из новинских наслова, али и из бројних романа и путописа појединаца који су се одважили да посете Југославија. У романима из овог периода доминирали су описи Југославије као оријенталне, заостале земље. Чест мотив представљао је и „Оријент експрес“ у коме су његови западноевропски путници представљани као цивилизовани, насупрот варварском балканском становништву.¹ Осим романа на тему династичких превирања, сукоба, романтичарских погледа на Оријент, честа тема британских романа били су и комични прикази имагинарних балканских држава који су представљали сатиричан приказ стварних балканских монархија. У једном од таквих романа из пера Дејвида Футмана, бившег службеника у британском посланству у Београду, приказан је и сатиричан поглед на мартовске демонстрације и промену владе која се одиграла 27. марта 1941. у Београду.²

Осим романа и новинских извештаја, важну улогу у информисању британске јавности одиграли су и путописи њихових суграђана у којима су описали југословенске пределе, народе и обичаје. Међу неколицином аутора путописа посебно се издвајају дела Ребеке Вест и Мери Е. Дарам. Оно што раздваја дела ове две ауторке од осталих британских путописаца тог времена је њихова жеља да пределе Југославије и Балкана прикажу онаквим какви јесу, односно без традиционалних стереотипа. Њихови путописи нису само пуко описивање доживљаја из једне балканске земље, већ и покушај дубљег разумевања прошлости ових народа. Управо овај мотив ауторке често истичу у својим делима.

Међу територијама које су ушле у састав југословенске државе, на Мери Е. Дарам посебан утисак оставила је Црна Гора. Њено одушевљење „дечијом простодушношћу горштачког света“³ Црне Горе у каснијим делима заменила је наклоност према Албанцима. Може се рећи да је каријеру путописца Мери Е. Дарам у каснијим годинама заменила позивом заштитника албанских интереса у Великој Британији. Овакав однос према Албанцима, утицао је да Мери Е. Дарам промени своје мишљење о српском становништву у Србији и Црној Гори које је почела сматрати за

¹ Vesna Goldsvorti, *Izmišljanje Ruritanije: imperijalizam mašte*, Београд 2005, стр. 122-133.

² Исто, стр. 162-163.

³ Мери Е. Дарам, *Кроз српске земље (1900-1903)*, Београд 1997, стр. 11.

непријатеље Албанаца. Своју делатност Мери Е. Дарам није посматрала само кроз њихову књижевну вредност, већ је себе сматрала и својеврсним експертом за Балкан. Отуда полази њено виђење решења балканског питања: „ Болно питање балканске политике можда би могло да се реши ако би се проучили начин живота и обичаји сваке области, што би омогућило да се одреди коме би свако место заиста требало да припада“⁴ Овакво виђење ситуације на Балканском полуострву, које није узимало у обзир реалну политичку, војну и дипломатску ситуацију, наравно није узимано у обзир у међународним политичким круговима.

Путопис Ребеке Вест *Црно јагње, сиви соко* и данас се сматра једном од најпопуларнијих британских књига посвећених Краљевини Југославији. Ово дело је уједно и једина књига Ребеке Вест посвећена Југославији. Дело Ребеке Вест доноси другачији поглед на југословенску државу од бројних дела из познијег период живота Мери Е. Дарам. За ауторку Југославија је земља намучена бројним унутрашњим проблемима, али и земља богате културе и дивних људи. У свом делу Ребека Вест није штедела критике на рачун британске политике према народима Балкана, приказану и у следећем цитату: „Стога су Енглези човекољубивих и реформистичких склоности стално путовали на Балканско полуострво не би ли утврдили ко заправо кога злоставља, а самом природом своје перфекционистичке идеје спречени да прихвате ужасну претпоставку да заправо свако злоставља сваког, враћали су се кући, свако са својим балканским љубимцем при срцу, напаћеним и невиним, увек жртвом и никад крвником“.⁵ Овај цитат представља сатиричан осврт Ребеке Вест на британску улогу у решавању Источног питања. Треба напоменути да је ово дело први пут штампано 1941. године, када је земља коју је Ребека Вест тако опсежно описала почела да нестаје.

Поред штампе, књижевних дела и путописа, постојао је и још један вид информисања о приликама у Југославији. То су били извештаји запослених у бројним британским конзулатима и посланствима на Балканском полуострву. Међутим, ове информације биле су углавном резервисане за узак круг запослених у Форин офису . Водећи се својом сталном тежњом за контролом информација, Велика Британија је на простору Балкана изградила сложenu мрежу својих представништава како би увек била добро обавештена о тренутним приликама. Настojeћи да се увек нађу на извору информација, британске дипломате у Краљевини Југославији су тежиле да успоставе добре односе са појединцима на највишим политичким позицијама. У својим

⁴ Vesna Goldsvorti, *nav. delo*, str. 205.

⁵ Rebecka Vest, *Crno jagnje, sivi soko: putovanje kroz Jugoslaviju*, Beograd 2004, str. 25.

извештајима, британски дипломатски службеници су се често позивали на појединце са највиших истанца власти као изворе својих информација.

С друге стране, Краљевина Југославија је настојала да настави добре односе са Великом Британијом, учвршћене савезништвом у Великом рату. принуђена од свог настанка да се бори за очување својих територија, покушавала је да обезбеди добре односе са великим силама и створи низ савеза уперених против заједничких супарника. Управо је Италија као једна од великих сила била највећи супарник Краљевине Југославије у првим годинама од њеног формирања. Желећи да реализује Лондонски уговор из 1915. године, Италија је тежила да овлада територијама у приобаљу Јадранског мора, а које су као последица париских мировних уговора припале Краљевини СХС. Међусобна спорења око граница између Краљевине СХС и Италије решена су са неколико споразума насталих у првој половини друге деценије двадесетог века. Ипак, ови споразуми нису задовољили апетите Италије за дуго. Своју пажњу Италија је преусмерила ка простору Албаније. Као одговор на пораст италијанског утицаја у Албанији, Краљевина СХС је настојала да учврсти традиционалне пријатељске везе са својом другом великом савезницом из Првог светског рата, Француском. Из ових настојања произишао је Уговор о пријатељству између Француске и Краљевине СХС из 1927. године.

Упоредно са настојањима да одржи добре односе са државама из реда великих сила, југословенска држава је тежила да учврсти односе и са низом других европских држава. Стога се она јавља као оснивач два значајна европска савеза у периоду између два светска рата, Мале Антанте и Балканског пакта. Мала Антанта представљала је савез Краљевине СХС, Краљевине Румуније и Републике Чехословачке заснован на низу међусобних уговора и уперен, пре свега против Мађарске и Аустрије. Управо је страх од ревизионистичких тежњи ове две државе довео до приближавања чланица Мале Антанте. Своју коначну форму савез је добио тек 1933. године, међутим почели Мале Антанте сежу све до Париске мировне конференције када су први међусобни уговори потписани.

Балкански пакт представљао је савез између Републике Турске, Краљевине Румуније, Краљевине Југославије и Републике Грчке уперен против Бугарске и Италије. Савез је био заснован на низу међусобних уговора о пријатељству који су крунисани склапањем уговора о Балканском пакту 9. фебруара 1934. године.⁶ Слично

⁶ Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941*, Zagreb 1975, str. 66.

Малој Антанти, и овај савез настао је као вид заштите од држава које су тежили ревизији граница утврђених на Париској мировној конференцији.

Иако замишљени као вид пружања отпора европских држава жељама великих сила, оба савеза нису испунила своју функцију. Жеља за вођењем заједничке спољне политике често је долазила у сукоб са индивидуалним интересима сваке од држава чланица. Поред тога, политичку сарадњу није пратила сарадња у другим пољима, пре свега у економској размени. Разлаз између спољне политике и економске размене посебно је видљив на примеру Краљевине Југославије. Током тридесетих година двадесетог века Краљевина Југославија је почела све више да зависи од спољнотрговинске размене са Италијом и Немачком. У трговинској размени југословенске државе, Италија и Немачка су имале више учешћа него све чланице Балканског пакта и Мале Антанте заједно. У складу са тим долази до заокрета у југословенској спољној политици.

Другу половину тридесетих година двадесетог века у југословенској спољној политици карактерише приближавање силама Осовине. Често се овај преокрет поистовећује са доласком на власт Милана Стојадиновића. Током мандата Милана Стојадиновића као председника владе и министра иностраних послова долази до све већег приближавања Италији и Немачкој. Осим економских веза, долази и до политичког приближавања, што је проузроковало слабљење односа са чланицама Мале Антанте и Балканског пакта. Приближавање Краљевине Југославије Трећем рајху пратила је и прећутна подршка Велике Британије која је у овом периоду спроводила политику попуштања према немачким захтевима.

Слабљење односа између чланица Мале Антанте и Балканског пакта било је видљиво у годинама уочи Другог светског рата. Једну од манифестација даљег слабљења представљао је и југословенско-бугарски уговор о пријатељству, склопљен 24. јануара 1937. године, за који је Југославија изборила и сагласност других чланица Балканског пакта.⁷ Даље приближавање Југославије будућим чланицама Тројног пакта оличено је и у потписивању југословенско-италијанског уговора у Београду 25. марта 1937. године. Београдски уговори, како је споразум понео назив, састојали су се од две целине, политичког споразума и допунског привредног споразума.⁸ Споразум са Италијом био је резултат дугих преговора који су трајали већ неколико година.

⁷ В. Krizman, *nav. delo*, стр. 95.

⁸ Исто, стр. 97.

Уговором је требало да се реше спорна питања између Југославије и Италија, као и да се побољша међусобна трговинска размена.

Приближавање Југославије Италији и Немачкој није у земљи примљено здушно. Против ове политике били су многе истакнуте политичке личности укључујући кнеза Павла Карађорђевића. Управо је незадовољство политиком приближавања Немачкој и Италији, као и све већа моћ коју је стекао у земљи, довела до пада Милана Стојадиновића са власти фебруара 1939. године. Нову владу саставио је Драгиша Цветковић, бивши министар у влади Милана Стојадиновића. Ипак, и поред жеље да смањи немачки и италијански утицај у земљи, нова југословенска влада нашла се у тешкој позицији. Курс спољне политике наметнут у време владе Милана Стојадиновића показао се тешким за промену. Додатну потешкоћу представљао је и практично нестанак Мале Антанте са историјске позорнице након одлука Минхенског споразума 1938. године.

У тежњи да се одупре утицају Тројног пакта, Краљевина Југославија се одлучила на успостављање дипломатских односа са Совјетским Савезом. Као изразито антикомунистичка држава, дуго је одбијала да успостави било какав однос са комунистичком силом. На промену одлуке утицала је чињеница да се Краљевина Југославија нашла окружена државама чланицама Тројног пакта, те је стога обнављање дипломатских односа са Совјетским Савезом представљао маневар у циљу ослобађања од притиска Тројног пакта. Нормализација односа између Совјетског Савеза и Краљевине Југославије, која је отпочела у пролеће 1940. године, довела је и до званичног успостављања дипломатских односа, озваниченог кроз потписивање споразума 24. јуна 1940. и размену првих посланика две државе, која је уследила потом.⁹

Избијање Другог светског рата у Европи, као и пораз Француске, довели су Краљевину Југославију у тешку позицију. У настојању да одржи добре односе са обе зарађене стране, Краљевина Југославија је прокламовала политику неутралности и немешања у текући сукоб. Ипак, притисак држава чланица Тројног пакта био је све јачи, поготово од тренутка уласка Италије у рат. У настојању да умањи притисак, пре свега Немачке, југословенска влада одлучила се на склапање уговора о пријатељству са Мађарском. Првобитна идеја југословенске владе била је стварање блока неутралних држава заједно са Румунијом и Мађарском. Са друге стране, мађарска влада видела је

⁹ В. Krizman, *nav. delo*, str. 112.

склапање споразума као начин увођења Југославије у интересну сферу Немачке, а самим тим и начин добијања додатних поена код Трећег Рајха. Споразум је склопљен 12. децембра 1940. године и изазвао је различите реакције великих сила. У министарствима иностраних послова САД и Велике Британије споразум је примљен са негодовањем, јер су обе владе сматрале да се не ради о одбрамбеном савезу упереном против Немачке, како је југословенска влада изјавила, већ да овај уговор представља корак ближе уласку Југославије у Тројни пакт. Совјетски Савез је још бурније реаговао на југословенско-мађарски уговор, отказујући преговоре о продаји оружја Југославији.¹⁰

Страховања америчке и британске владе показала су се тачним. Након дугог одолевања притиску Трећег Рајха, југословенска влада је коначно одлучила да потпише споразум о приступању Тројном пакту у бечком дворцу Белведере 25. марта 1941. године.¹¹ Одлука о приступању Тројном пакту донесена је након дугог преиспитивања. Иако је већи део југословенског становништва био антинацистички настројен, реална ситуација на ратишту Европе, као и чињеница да се Југославија на својим границама нашла окружена државама чланицама Тројног пакта, довела је југословенску владу пред свршен чин.

Реакција јавности на потписани споразум није изостала. Протести и државни удар који је извршила група југословенских официра довели су до промене владе и проглашења малолетног краља Петра II Карађорђевића за пунолетног. Нова влада коју су оформили побуњени официри прихватила је споразуме које је потписала претходна влада и дала је гаранције лојалности Немачкој. Ипак, то није спречило чланице Тројног пакта да отпочну припреме за напад на Југославију. У покушају да пронађе излаз из тешке ситуације, југословенска влада је наложила посланику у Москви др Милану Гавриловићу да са представницима Совјетског Савеза отпочне преговоре о војном савезу. Преговори су вођени по убрзаном поступку и довели су до склапања уговора о пријатељству и ненападању, за разлику од почетног предлога споразума о војном савезу. Уговор је склопљен у ноћи 5. априла 1941. године, а југословенски представници су га ратификовали ујутру наредног дана, када су први немачки бомбардери већ отпочели напад на југословенску престоницу.¹²

¹⁰ Jacob V. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka 1972, str. 201-203.

¹¹ Bogdan Krizman, *nav. delo*, str. 128.

¹² Jacob V. Hoptner, *nav. delo*, str. 260-270.

Након брзог слома југословенске војске, Совјетски Савез је уговор прогласио неважећим. Југословенска влада је своју активност наставила у иностранству, док се земља наша распарчана између држава чланица Тројног пакта. На тај начин, дошло је до слома прве југословенске државе, која је постојала непуне 23 године. Након периода отпора окупатору и потоњег грађанског рата, на територији прве створена је и друга југословенска држава, која се по свом карактеру разликовала од прве Југославије.

3 Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и париски мировни споразуми

Након исцрпљујућег периода Првог светског рата, у свету се јавила општа тежња за миром. Већ у последњим данима ратних операција против држава чланица савеза Централних сила, код чланица Антанте се јавила жеља за одржавањем једне мировне конференције по окончању рата. Међу питањима која је требало решити на мировној конференцији био је проблем граница новонасталих држава, затим питање ратних репарација поражених држава и потписивање мировних споразума са њима, проблем тајних уговора потписаних током рата, као и њихово усаглашавање са реалном ситуацијом на терену.

Мировна конференција званично је отпочела рад 18. јануара 1919. у Паризу и заседала је континуирано до јануара наредне године. Период њеног рада може се поделити у две главне етапе. Од датума свечаног отварања па до 28. јуна 1919. трајала је прва етапа, у којој су најважнији задаци били оснивање Друштва народа и потписивање мировног споразума са Немачком. У другој етапи главно питање је било потписивање мировних споразума са другим чланицама савеза Централних сила: Аустријом, Мађарском, Бугарском и Турском. Како по званичном завршетку заседања конференције, средином јануара 1920. године, нису решена сва спорна питања, председници влада великих европских сила одлучили су да се повремено састају ради решавања датих питања и након предвиђеног датума. Из рада Мировне конференције

настала је и Конференција амбасадора, као орган којој су се спорне стране могле обратити између заседања представника великих сила.¹³

У почетним месецима рада Конференције најважнији орган представљао је Савет десеторице, који су чинили шефови делегација и министри иностраних послова 5 великих сила: САД, Велике Британије, Француске, Италије и Јапана. Јапански представници су узимали учешће у раду само у питањима која су се тичала лично њих, тако да су већину одлука донели представници преостале четири силе. Убрзо је Савет десеторице подељен на два нова органа: Савет министара иностраних послова и Врховни савет (који су чинили шефови делегација Велике Британије, Француске, САД и Италије). Важне органе Мирвоне конференције чиниле су и бројне комисије, којих је у току целокупног рада Мирвоне конференције оформљено укупно 52. Најважније међу њима биле су: Комисија за територијална питања, Комисија за Друштво народа, Комисија за ратну одговорност и Репарациона комисија.¹⁴

Једну од основа програма Мирвоне конференције представљао је план америчког председника Вудроа Вилсона *Четрнаест тачака*. Међу начелима овог програма истицали су негирање тајних уговора склопљених током рата и вођење јавне дипломатије. Затим, право народа на самопредељење, међусобну равноправност и стварање нових етничко и географски праведнијих граница између држава. Међутим, део ових начела изневерен је већ на почетку конференције. Учешће у раду конференције дозвољено је само представницима победничке стране у рату. Уз то најважније одлуке конференције доношене су у договору представника великих сила, док су представници осталих учесника конференције углавном узимали учешће у раду многобројних комисија, што је било у противности са начелом равноправности народа. Поред тога, тајни уговори склопљени између савезника у току рата, иако званично одбачени, узимани су у разматрање приликом доношења одлука о новим границама.¹⁵

Током рада конференције дошло је до склапања мировних уговора са државама пораженим у Првом светском рату. Сваки од уговора склопљен је у посебном париском дворцу, те су отуда и уговори понели своја имена. Прво је склопљен уговор са Немачком у Версају 28. јуна 1919. године, који је послужио као модел за све наредне уговоре са пораженим државама. За њим је уследио уговор са Аустријом у Сен Жермену 10. септембра 1919, затим уговор са Бугарском у Нејију 27. новембра 1919.

¹³ Чедомир Попов, *Од Версаја до Данцига*, Београд 1995, стр.110.

¹⁴ Исто, стр. 111-112.

¹⁵ Андреј Митровић, *Време нетрпељивих*, Подгорица 2004, стр. 27-31.

године. Уговор у Тријанону, потписан са Мађарском 4. јуна 1920, пратио је и уговор у Севру, потписан са Турском 10. августа 1920. године, који никада није ступио на снагу због новонастале ситуације у Турској.¹⁶

Делегација Краљевине СХС на Париској мировној конференцији сврставана је у ред најбројнијих, одмах након делегација Француске, Велике Британије и Италије. У тренутку када је била најбројнија, маја 1919. године, делегацију је чинило 110 чланова.¹⁷ Број чланова делегације Краљевине СХС се стално мењао у току рада Париске мировне конференције. Неке процене о укупном броју чланова делегације, укључујући и помоћно особље сежу и до бројке од 300 људи.¹⁸ На челу делегације Краљевине СХС налазила се политичка делегација којој су били подређени секретаријат и бројне секције. У оквиру политичке делегације постојала је подела на две групе делегата. Прву групу, опуномоћене делегате, који су имали мандат да учествују у раду Конференције, чинили су: Никола Пашић (председник делегације), Анте Трумбић (министар иностраних послова Краљевине СХС), Миленко Веснић (посланик у Паризу) и Иван Жолгер.¹⁹ Другу групу, названу владини делегати, чинили су: Матеја Бошковић, Јосип Смодлака и Отокар Рибникар.²⁰ Друга група делегата била је по својим правима равноправна са опуномоћеним делегатима, изузев права да учествују у раду Конференције. Састав политичке делегације Краљевине СХС током Париске мировне конференције, неколико пута се мењао.

Први међународни споразум који је Краљевина СХС потписала у оквиру Париске мировне конференције био је пакт о формирању Друштва народа 28. априла 1919. године.²¹ Пакт се састојао од 26 поглавља у којима је дефинисана организациона структура, начин деловања и принципи рада. Пакт је био заснован на програму Вудроа Вилсона *14 тачака* и требао је да представља инструмент за очување мира и решавање спорова између народа.

Већ на почетку рада Мировне конференције делегација Краљевине СХС се суочила са два велика проблема. Први проблем проистекао је из начина рада саме Конференције. Наиме, како су све важне одлуке доношене од стране представника делегација великих сила, остале државе чланице биле су принуђене да траже подршку

¹⁶ А. Митровић, *Време нетрпељивих*, стр. 30.

¹⁷ Андреј Митровић, *Југославија на Конференцији мира 1919-1920*, Нови Сад 2019, стр. 20.

¹⁸ Исто, стр. 21.

¹⁹ Исто, стр. 27.

²⁰ Исто.

²¹ Momir Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi 1878-1996*, II, Beograd 1998, str. 3-13.

од стране неке од великих сила, како би своје захтеве остварили на Мировној конференцији. Други проблем са којим се делегација Краљевине СХС суочила било је питање признања делегације. Савезници из рата су делегацију Краљевине СХС признавали само за делегацију Краљевине Србије и управо су је тако ословљавали у званичној преписци. Овај проблем происходио је из чињенице да новоформирана Краљевина СХС није била међународно призната. Прва велика сила која је признала новоформирану државу биле су САД које су то учиниле 7. фебруара 1919. године.²² Остале савезнице из редова европских великих сила нису одмах следиле амерички пример, посебно је истрајна у одлуци да не призна постојање Краљевине СХС била Италија. Питање признања делегације Краљевине СХС решено је у данима уочи потписивања Версајског мировног уговора. Користећи жељу Велике Британије и Француске да што пре реше питање потписивања мировног споразума са Немачком, делегација Краљевине СХС је инсистирала код Мировне конференције да се име нове државе нађе на уговору, уместо имена Краљевине Србије. Резултати овог притиска су уродили плодом са француским и британским признавањем Краљевине СХС јуна 1919. године, док је Италија одбила да то уради све до новембра 1920. године.²³

Питање признања делегације било је истовремено повезано са питањем обезбеђивања подршке неке од великих сила за захтеве Краљевине СХС на Мировној конференцији. Подршка Италије није долазила у обзир због противречних територијалних захтева обе земље. Јапан, због географске удаљености, није узимао учешћа у споровима европских држава. Међу преосталим великим силама, Француска је била превише заузета у настојању да што више повећа своју моћ на рачун Немачке. Велика Британија је настојала да обузда француске захтеве и успостави баланс у Европи. Стога обе земље нису биле у стању да посвете довољно пажње захтевима Краљевине СХС. Једина преостала велика сила, САД била је спремна да подржи захтеве делегације Краљевине СХС. Покровитељство САД најочитије се огледало у америчком посредовању за решавање јадранског питања између Краљевине СХС и Италије. Покровитељство САД трајало је до потписивања Версајског мировног уговора, када је замењено француским покровитељством. Ослобођена притиска да реши питање немачке казне, Француска се сада могла у потпуности посветити осталим питањима на Мировној конференцији. Истовремено долази до постепеног повлачења САД са Мировне конференције, оличеног и у повратку председника Вудроа Вилсона у

²² А. Митровић, *Југославија на Конференцији мира*, стр. 148.

²³ Исто, стр. 150.

САД. Све ово, као и америчка попуштања Италији у пределу Јулијске крајине натерали су делегацију Краљевине СХС да затражи помоћ Француске у решавању спорних питања.

Што се тиче граничних спорова, Краљевина СХС је имала нерешена питања границе са пораженим државама Аустријом, Мађарском и Бугарском. Питање разграничења са Италијом и Румунијом представљало је „трн у оку“ делегације Краљевине СХС у току целокупног заседања Конференције, због њихових претњи извршавања тајних уговора склопљених у Лондону 26. априла 1915. и Букурешту августа 1916. године.²⁴ Спор између Румуније и Краљевине СХС тичао се питања границе у Банату. У својим захтевима, делегација Румуније тражила је цео Банат за себе, односно да границе између две земље буду на рекама Тиси и Дунаву. Са друге стране Краљевина СХС тражила је да граница у Банату иде источно од Темишвара. Спор између Румуније и Краљевине СХС Конференција мира настојала је да реши прихватањем предлога територијалне комисије, према коме би насеља Вршац, Бела Црква и Велика Кикинда припали Краљевини СХС, док би Темишвар припао Румунији.²⁵ Ова одлука изазвала је незадовољство код обе стране, тако да је спор коначно решен у годинама након Конференције мира.

Питање разграничења са Италијом представљало је главно спољнополитичко питање делегације Краљевине СХС на Мировној конференцији. Користећи се Лондонским уговором и статусом велике силе, Италија је настојала на сваки начин да онемогући било какву иницијативу делегације Краљевине СХС. Са друге стране, делегација Краљевине СХС, због покровитељства САД била је спремна да прихвати уступке које је амерички председник Вудро Вилсон учинио Италији, попут одрицања Јулијске крајине и прихватања посебног статуса Ријеке као града државе под управом Друштва народа. Ипак, и поред настојања других великих сила да се спор између Италије и Краљевине СХС реши, то се није десило за време трајања редовног заседања Мировне конференције. Стога је препуштено спорним странама да се међусобно споразумеју након завршетка Конференције.²⁶

Што се тиче питања границе са другим чланицама пораженог савеза Централних сила, она су решена кроз мировне уговоре који су потписани са њима. За разлику од граничних спорова са Италијом и Румунијом, Краљевина СХС је овог пута наступала са

²⁴ А. Митровић, *Југославија на Конференцији мира*, стр 205.

²⁵ Исто, стр. 297-309.

²⁶ Исто, стр. 213-219.

становишта државе победнице наспрам поражених, стога је њена позиција била знатно боља. Ипак, пре него што је приступила потписивању мировних уговора, Краљевина СХС је била приморана од стране великих сила да склопи конвенцију са савезничким државама, према коме се обавезала на поштовање права мањинских народа на својој територији. У наведеној конвенцији, Краљевина СХС обавезује се да: „свим становницима да пуну и потпуну заштиту живота и слободе без обзира на порекло, народност, језик, расу или веру“.²⁷ Конвенција између Краљевине СХС и савезничких држава, осим права мањине, гарантовала је и право слободе саобраћаја и транзита људи, робе, превозних средстава и информација преко територије Краљевине СХС.²⁸ Иницијатива за потписивање уговора са Краљевином СХС потекла је од италијанског предлога за додељивање аутономије у Албанији и Македонији и била је предмет расправе у оквиру Комитета нових држава током трајања Мировне конференције.²⁹ За Краљевину СХС, конвенција о мањинама представљала је претњу по суверенитет државе, јер је омогућавала мешање других држава у унутрашња питања југословенске државе. Стога је владина делегација одбијала да потпише конвенцију све до 5. децембра 1919. године³⁰, када је под притиском Конференције дошло до потписивања конвенције о мањинама и мировног уговора са Аустријом од стране делегације Краљевине СХС.

У погледу границе између Аустрије и Краљевине СХС спорна питања представљале су области око градова Марибора у Штајерској, и Целовца (Клагенфурта) и Бељака (Филах) у Корушкој.³¹ Првобитни предлог делегације Краљевине СХС према коме би ови градови ушли у њен састав одбијени су на Конференцији мира. Након дугих преговора, Конференција мира је одлучила да границе између Аустрије и Краљевине СХС прате стару границу између Аустрије и Мађарске из 1867. године, уз мање корекције у корист Краљевине СХС, попут припајања Марибора у Штајерској.³² Питање Корушке предвиђено је да се реши кроз спровођење плебисцита. До резултата плебисцита, Корушка је подељена на две области. Зону А запосела је војска Краљевине СХС, а Зону Б војска Аустрије. Поред територијалних уступака Аустрија се уговором у Сен-Жермену обавезала да призна

²⁷М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, стр. 35.

²⁸Исто, стр. 35-40.

²⁹Исто, стр. 49.

³⁰А. Митровић, *Југославија на конференцији мира*, стр. 441-454.

³¹Исто, стр. 317.

³²М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 20-21.

независност Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, као и да се одрекне свих права и потраживања некадашње Аустро-Угарске на њеној територији.³³

Почетни захтеви делегације Краљевине СХС за исправку границе према Бугарској предвиђали су добијања градова Видина, на северу, и Петрича, на југу, чиме би се растојање између границе и Софије смањило за готово половину у односу на предратно стање.³⁴ Територијална комисија Конференције мира одбацила је почетне захтеве делегације Краљевине СХС и донела је одлуку да коначни територијални добитци Краљевине СХС буду исправка границе на Тимоку и припајање области око реке и града Струмице. Са друге стране, Бугарска се посебно грчевито борила за очување Цариброда, који је такође припао Краљевини СХС, правдајући се стратешким интересима. Споразум у Неију, делегација Краљевине СХС коначно је парафирала 5. децембра 1919. године, услед проблема насталих око потписивања конвенције о мањинама и уговора о миру са Аустријом.³⁵

Осим одредби уговора везаних за одређивање граница, важне одредбе за Краљевину СХС били су и чланови уговора 36. и 37. којима Бугарска признаје независност и одриче се свих претензија на територије које су ушле у састав Краљевине СХС.³⁶ Затим члан 113. којим се предвиђало формирање једне међународне комисије за утврђивање ратних злочина, од представника Велике Британије, Француске, Италије, Грчке, Румуније и Краљевине СХС.³⁷ Од великог значаја били су и чланови 121, 125, 126, 127. и 128, којима су дефинисани начин и количина ратне штете коју је Бугарска требала да исплати Краљевини СХС, као и обавеза враћања правних докумената и културног добра опљачканог са простора Краљевине СХС.³⁸

У погледу питања границе са Мађарском, делегација Краљевине СХС се у почетној фази Конференције мира задовољавала добитцима у Бачкој, притом фаворизујући питање граничног спора са Румунијом у односу на утврђивање границе са Мађарском.³⁹ Током лета 1919. године отпочела је опсежна дипломатска акција делегације Краљевине СХС са циљем да се придобију територије Барање и Прекомурја. У овом процесу одлучујућу улогу одиграла је Етнографско-историјска секција југословенске делегације на челу са Јованом Цвијићем, која је прикупила бројне доказе

³³ М. Стојковић, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, стр. 27-29.

³⁴ А. Митровић, *Југославија на конференцији мира*, стр. 292.

³⁵ Исто, стр. 291-296.

³⁶ М. Стојковић, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, стр. 60.

³⁷ Исто, стр. 80.

³⁸ Исто, стр. 82-85.

³⁹ А. Митровић, *Југославија на Конференцији мира*, стр. 309-310.

у корист Краљевине СХС. Настојања југословенске делегације показала су се успешним када је Врховни савет Конференције мира августа 1919. године донео одлуку о прихватању предлога да се Прекомурје и део Барање уступи Краљевини СХС.⁴⁰ Одлуке територијалне комисије потврђене су потписивањем мировног уговора са Мађарском у Тријанону 4. јуна 1920. године, којим се Мађарска обавезала на признавање Краљевине СХС и одрицање од свих права и правних обавеза Аустро-Угарске Монархије на простору Краљевине СХС.⁴¹

Током трајања Конференције мира, делегација Краљевине СХС одржавала је између осталог односе и са делегацијом Велике Британије. Током рада Конференције мира, британска делегација је настојала да прошири своје колонијално царско на рачун Немачке, али је истовремено настојала да одржи Немачку као довољно важан фактор европске политике. Великој Британији, Немачка је била потребна као противтежа нараслом француском утицају. Однос Велике Британије према делегацији Краљевине СХС на Конференцији мира, био је веома уздржан. То је јасно видљиво кроз одлагање признања новоформиране државе све до уочи Версајског мировног уговора. Такође, односу Велике Британије и Краљевине СХС није допринело ни то што се у делу британске политичке јавности са разочарењем гледало на распад Аустроугарске Монархије. Отуд Винстон Черчил у својим мемоарима пише следеће: „Друга велика трагична грешка направљена је када је Сен-Жерменским и Тријанонским уговором уништена Аустро-Угарска Империја“.⁴² Што се тиче британског односа према територијалним захтевима Краљевине СХС на Конференцији мира, све док су се захтеви уклапали у британску визију уравнотежене Европе, британска делегација их је подржавала, попут југословенских захтева према Бугарској.⁴³ Са друге стране, када су захтеви делегације Краљевине СХС излазили из оквира британске визије послератне Европе, британска делегација се није либила да искористи свој положај велике силе, како би југословенске захтеве поништила. Један од примера за то је однос делегације Велике Британије према одбијању делегације Краљевине СХС да потпише конвенцију о мањинама и уговор у Сен-Жермену. Према речима члана политичке делегације Краљевине СХС, Миленка Веснића: „енглеска влада је намерна, ако ми останемо

⁴⁰ А. Митровић, *Југославија на Конференцији мира*, стр. 314-315.

⁴¹ М. Стојковић, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, стр. 102.

⁴² Винстон Черчил, *Други светски рат*, I, Београд 1964, стр. 9.

⁴³ А. Митровић, *Југославија на Конференцији мира*, стр. 295.

упорни на овом путу, отворити пред Конференцијом мира наново цело македонско питање“.⁴⁴

4 Споразуми између Краљевине СХС и Италије

Спор Краљевине СХС и Италије око граница на Јадранском приморју, или Јадранско питање, како је још називан, представљао је једно од кључних питања на Париској мировној конференцији. Тежња Италије да реализује Лондонски уговор из 1915. године, била је у супротности са идејом Краљевине СХС да из Првог светског рата изађе као држава свих Јужних Словена. Лондонским уговором, државе чланице Антанте гарантовале су Италији велике територијалне добитке у виду припајања: дела Тирола до превоја Бренер, Трст, Горицу, Градишку, Истру са Волоским, кварнерска острва укључујући Црес и Лошињ, копнени део далматинске обале до рта Планка, град Валону са околином и острвом Сасаном, као и острва Додеканеза у источном Медитерану. Поред тога, савезнице из рата, Италији су признале и њене интересе у независној Албанији.⁴⁵ Поред наведених територија, Италија је истакла и право на Ријеку. Користећи се статусом силе победнице и велике европске силе, Италија је искористила расуло настало нестанком Аустро-Угарске Монархије и током пролећа 1919. године, запосела је територије које су јој гарантоване Лондонским уговором, а преко њих и луке Ријеку и Котор.⁴⁶

Италијанска војна окупација области на јадранском приморју додатно је отежала већ довољно тешке преговоре. Спор око Јадранског питања био је тема разговора великих сила током целог периода редовног заседања Конференције мира у Паризу. Жеља за поништавањем тајних уговора, према принципима програма америчког председника Вудроа Вилсона *14 тачака*, преламала се са тежњом великих сила, пре свега Француске и Велике Британије, да придобију Италију за савезника. За Француску, која је из рата изашла као најснажнија европска континентална држава, придобијање Италије за савезника означавало је корак у правцу стварања система савеза уперених против новог уздизања Немачке. Истовремено, савез са Италијом омогућавао је

⁴⁴ А. Митровић, *Југославија на Конференцији мира*, стр. 451-452.

⁴⁵ Дуња Нерсигонја, *Velika Britanija i spoljnopolitički položaj Jugoslavije 1919-1933*, Београд 1987, стр. 20.

⁴⁶ А. Митровић, *Југославија на Конференцији мира*, стр. 234-238.

Француској осигуравање превласти у Европи. Са друге стране, Велика Британија је Италију гледала као природну противтежу Француској. Према британској замисли, ривалитет између Француске и Италије, омогућио би стварање система равнотеже на европском континету, што би са друге стране омогућило развој концепта отвореног тржишта који је за велику колонијалну силу попут Велике Британије био неопходан.⁴⁷

У циљу коначног решења спора између Италије и Краљевине СХС, велике силе понудиле су јануара 1920. године, у виду ултиматума, проширења Краљевине СХС у Северној Албанији, у замену за одрицање од Ријеке, која би постала независан град под покровитељством Друштва народа.⁴⁸ Ипак, до већег помака у преговорима није дошло, па је питање решења спора око граница између Италије и Краљевине СХС остављено двома државама да се међусобно споразумеју након завршетка Конференције мира. Треба напоменути да ситуација на терену није ишла у корист Краљевине СХС. Још од 12. септембра 1919. године, италијански песник и авантуриста Габриеле Д'Анунцио запосео је Ријеку на челу својих легионара, желећи да питање Ријеке на тај начин реши у италијанску корист.⁴⁹ Током преговора око Јадранског питања дошло је и до смена влада у Београду и Риму. Нову италијанску владу саставио је Ђовани Ђолити, који је настојао да владу Краљевине СХС изолује од других великих сила пред одлучујуће преговоре око Јадранског питања. Због тога је нова италијанска влада покренула дипломатску акцију преко својих представништава у Паризу и Лондону. Владе Француске и Велике Британије настојале су да се Јадранско питање што пре реши, стога су прећутно прихватиле да се не мешају у предстојеће преговоре између Краљевине СХС и Италије. Стога се нова влада Краљевине СХС под председништвом Миленка Веснића нашла у безизлазној ситуацији. Када је новембра 1920. године пошла у Рапало на преговоре са Италијом, она је то радило под притиском и без подршке Велике Британије и Француске.

Уговор о разграничењу између Краљевине СХС и Италије склопљен је 12. новембра 1920. године у градићу Рапало код Болоње.⁵⁰ Потписници споразума за делегацију краљевине СХС били су председник владе Миленко Веснић, министар иностраних послова Анте Трумбић и министар финансија Коста Новаковић. Италијанску делегацију предводили су председник владе Ђовани Ђолити, министар

⁴⁷Дунја Нерцигонја, *nav. delo.*, стр. 12-13.

⁴⁸А. Митровић, *Југославија на Конференцији мира*, стр 275-281.

⁴⁹В. Krizman, *nav. delo.*, стр. 24.

⁵⁰Исто, стр. 29.

иностраних послова Карло Сфорца и министар војске Ивано Бономи.⁵¹ Рапалским уговором Италија је добила проширења у виду Задра, целе Истре, острва Црес, Лошињ, Ластово и Палагружа, као и низ мањих острва у близини. Такође, обе уговорне стране обавезале су се на признање и поштовање независности Државе Ријеке. Поред тога, Краљевина СХС обавезала је се да италијанској мањини у својој држави гарантује право на слободу вероисповести и употребе језика, док Италија такве обавезе није прихватила за југословенску мањину на својој територији.⁵² Рапалски уговор бурно је примљен у југословенској јавности. Решење граничног спора са Италијом није могло да ублажи поразе које је дипломатија Краљевине СХС остварила на неколико страна. Неповољан исход спора око јадранске обале, нерешен статус Албаније, као и неповољан исход плебисцита у Корушкој само су неки од спољнополитичких проблема који су мучили владу Краљевине СХС током 1920. године.

У годишњем извештају београдског посланства Велике Британије наводи се да су се „Велика Британија и Француска до те мере компромитовале тајним споразумима да нису могле применити општа начела Мирвог уговора на јадранско питање“ и да су „биле сретне што су од тог питања побегле и препустиле Југославију на милост и немилост Италији“.⁵³ Занимљиво је британско запажање да интереси Краљевине СХС у Далмацији и Риједи представљају само одраз жеља словеначког и хрватског дела становништва, док су српском становништву од највећег значаја интереси у Албанији.⁵⁴ Српски интереси у Албанији, како је то формулисано у извештају посланства, односе се на покушај владе Краљевине СХС да склопи уговор са племеном Мирдита које је насељавало просторе Северне Албаније и настојало да успостави своју аутономију у односу на албанску државу. Према уговору склопљеном у Призрену 21. маја 1921. године, Краљевина СХС се обавезивала да представља државу Мирдита у свету, као и да је војно помаже.⁵⁵ Тежње Краљевине СХС да успостави протекторат у односу на племе Мирдита показале су неуспешним. Истовремено са дипломатским неуспехом, војска Краљевине СХС претрпела је и војни неуспех у Албанији. Удружене снаге италијанске и албанске војске избациле су трупе југословенске војске које су се ту задржале још од времена Првог светског рата. Одлуком Конференције амбасадора из новембра 1921. године, призната је независност Албаније, али и специјални

⁵¹М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 128-129.

⁵²Исто, II, str. 130-131.

⁵³Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji 1921-1938*, I, Zagreb 1986, str. 20-21.

⁵⁴Исто, стр. 23.

⁵⁵М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 138-139.

италијански интереси у њој.⁵⁶ На тај начин, стављена је тачка на покушај владе Краљевине СХС да оствари своје претензије у Албанији.

У италијанској јавности решење јадранског питања није сматрано успешним. Иако је одлукама Париске мировне конференције, Рапалског мира и Конференције амбасадора из 1921. године Италија испунила добар део својих вековних планова, попут слома Аустро-Угарске и остваривања превласти на Јадранском мору, велики део италијанске јавности је био незадовољан. Међу њима, ширило се мишљење да савезници не поштују довољно италијанске жртве и допринос победи у рату. Такође, одуговлачење јадранског питања код дела италијанске јавности довело је до мишљења да савезничке велике силе не сматрају Италију равну себи. Незадовољство у земљи погодовало је доласку на власт групе екстремних националиста (фашиста) под вођством Бенита Мусолинија 1922. године.⁵⁷ Са доласком Бенита Мусолинија на власт у Италији наступила је нова ера у југословенско-италијанским односима.

У својим говорима пре ступања на власт, Мусолини је истакао спољнополитички програм стварања италијанског царства. У складу са тим програмом, предвиђено је италијанско економско и политичко продирање у правцу Подунавља и јадранског приморја. Вођен тиме, Мусолини је рушење Краљевине СХС видео као први корак у стварању италијанског царства.⁵⁸ Са друге стране, за Краљевину СХС реализација Рапалског уговора и успостављање добрих односа са Италијом било је једно од кључних питања спољне политике. Проблеми у реализацији Рапалског уговора између две уговорне стране довели су до потписивања Сантмаргаретитских конвенција у Риму 22. октобра 1922. године.⁵⁹ Уговор, за чије потписивање су се залагали Француска, Велика Британија и краљ Александар Карађорђевић, требало је да регулише спорна питања настала у вези примене Рапалског уговора. Међутим, долазак фашиста на власт у Италији променио је ствари из корена.

Након консолидације власти у држави, Мусолини је приступио остваривању својих планова. Подршка коју је пружио Француској у решавању Рурске афере, омогућила му је да обезбеди њену подршку у будућим споровима. Изазивањем „крфског инцидента“ августа 1923. године, Мусолини је присилио Велику Британију да реагује. Када је Италија 1924. године поново иступила са захтевом за припајање Ријеке,

⁵⁶Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, II, str. 23.

⁵⁷H. Džejms Bergvin, *Imperija na Jadranu: Musolinijevo osvajanje Jugoslavije 1941-1945*, Beograd 2007, str. 23.

⁵⁸Enes Milak, *Jugoslavija i Italija 1931-1937*, Beograd 1987, str. 26-27.

⁵⁹B. Krizman, *nav. delo*, str. 39.

Француска и Велика Британија доведене су у нелагодан положај. Француска је пружањем подршке Краљевини СХС ризиковала да прекине приближавање Италији које је отпочело током рурске афере. Са друге стране Велика Британија је у тренутку када је морала да бира између „ крфског инцидента“ и питања Ријеке, одлучила се да Италији попусти у решавању спора око јадранске луке, јер је своје позиције у Грчкој сматрала стратешки значајнијим.⁶⁰ Након што је изоловала Краљевину СХС од француске и британске подршке, Италија је приступила коначном решењу јадранског питања. Не желећи да ризикује сукоб са Италијом без подршке других великих сила, Краљевина СХС је била приморана да приступи преговорима.

Резултат преговора представљао је споразум потписан у Риму 27. јануара 1924. године од стране председника владе Николе Пашића и министра иностраних послова Момчила Нинчића, са стране Краљевине СХС, и председника владе и министра иностраних послова Италије Бенита Мусолинија.⁶¹ Римски уговори састојали су се од Споразума између Италије и Краљевине СХС о Ријеци, којим је Ријека припојена Италији, док су Краљевини СХС припали лука Барош и Делта. Уговора о пријатељству и срдечној сарадњи, који је склопљен на период од пет година и којим су се обе стране обавезале на неутралност у случају напада треће државе на једну од уговорних страна. Трећи део Римских уговора представљао је Допунски протокол којим су се уговорне стране обавезале да међусобно саопштавају једна другој оне уговоре који се тичу њихове политике у средњј Европи. Такође, протоколом је потврђено да Римски уговори нису у супротности са споразумима између Краљевине СХС, Румуније и Чехословачке.⁶²

Потписивање Римских споразума изненадило је британско посланство у Београду. У извештајима њених посланика наводи се да је потписивањем уговора влада Николе Пашића прихватила италијанску помоћ и пријатељство у решавању спорних питања са Бугарском, Мађарском, Албанијом и на простору Македоније, у замену за прихватање италијанске власти над Ријеком. Такође се наводи да је потписивање Римских уговора изненадило и савезнике Краљевине СХС из редова Мале Антанте. У погледу реакције становништва Краљевине СХС на Римски уговор, британско посланство у Београду навело је да је уговор примљен са понешто циничним замеркама, али да се осећало олакшање због окончања старе заваде. Такође, наводи се

⁶⁰Dunja Hercigonja, *nav. delo*, str. 25-26.

⁶¹В. Krizman, *nav. delo*, str. 43.

⁶²М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 208-211.

да се није много полагало у уговор о пријатељству, узимајући у обзир италијанске амбиције, али да се сматрало да је италијанска опасност бар за догледно време умањена.⁶³

Даље приближавање између Италије и Краљевине СХС уследило је наредне године, када су 20. јула 1925. потписане Нетунске конвенције којима су регулисана права Италијана који су живели у Далмацији.⁶⁴ За владу Краљевине СХС потписивње Рапалског и Римских уговора, као и пратећих Санмаргаретских и Нетунских конвенција, означавало је решење Јадранског питања, чиме би била омогућена стабилност на Јадранском приморју и између две државе. Са друге стране, за Бенита Мусолинија решење спора око Ријеке отварало је могућност за италијанско ширење утицаја према простору Подунавља, Албаније и Африке, у складу са идејом стварања италијанског царства.

Наде Краљевине СХС везане за смиривање агресивне политике Италије ускоро су се распршиле, са почетком италијанске акције у Албанији. Потписивањем Првог тиранског пакта новембра 1926. године, Италија је Албанији загарантовала политички, правни и територијални статус, уз услов да сличне уговоре не потписује са другим државама.⁶⁵ Потписивањем тиранског пакта, албанска влада је и формално признала италијански протекторат на својој територији. Створивши практично своју колонију на простору Балканског полуострва, Италија је дошла у нови сукоб са Краљевином СХС. Користећи моментум након потписивања Тиранског пакта, италијанска влада оптужила је код Француске, Велике Британије и Немачке Краљевину СХС да припрема оружани напад на Албанију. Мартовска криза, како је инцидент назван, довела је до новог зближавања Француске и Краљевине СХС, у циљу спречавања даљег италијанског продора. Потписивањем Другог тиранског пакта 22. новембра 1927. године, који је представљао одбрамбени савез између Италије и Албаније, Италији је омогућена лакша интервенција у случају напада на Албанију. Са друге стране, италијанска акција у Албанији подстакла је Француску и Краљевину СХС да 11. новембра 1927. године потпишу југословенско-француски уговор о пријатељству.⁶⁶

⁶³Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, I, str. 227-228.

⁶⁴H. Džejms Bergvin, *nav. delo.*, str. 24.

⁶⁵E. Milak, *nav. delo.*, str. 41.

⁶⁶Исто, стр. 41-41.

5 Уговор о пријатељству између Француске и Краљевине СХС

Француска је из Првог светског рата изашла као најмоћнија континентална држава у Европи, али са великим губицима у људству и инфраструктури. Осим економских проблема, међуратну француску државу потресали су и унутрашњи проблеми, пре свега оличени у честим променама влада. Ипак, и поред разноврсног политичког опредељења међуратних француских влада, спољнополитички програм свих француских влада био је углавном исти и садржао је два принципа. Осигуравање француске премоћи у Европи и спречавање поновног уздизања Немачке.⁶⁷

У првим послератним годинама спољна политика Француске ишла је у правцу одржавања надмоћи на европском континенту кроз стварање система савеза. Први покушај за који се француска дипломатија залагала, био је план о стварању савеза између Пољске, Румуније и Мађарске, под француским покровитељством, са циљем да савез представља двоструку брану против Немачке, са једне, и Совјетског Савеза са друге стране.⁶⁸ Реализацију француске идеје спречило је формирање Мале Антанте, стога у почетку француска дипломатија није имала позитивно мишљење о овом савезу. До промене односа Француске према Малој Антанти дошло је за време владе Жоржа Клемансоа, који је увидео да савез Мале Антанте пружа француској могућност реализације плана о стварању система савеза у централној Европи.⁶⁹ Други принцип француске спољне политике, који је био уско повезан са стварањем система савеза, био је принцип колективне безбедности. Покушај француске владе да октобра 1924. године склопи Женевски протокол⁷⁰, као и склапање пакта у Локарну октобра 1925. године⁷¹ и Бријан-Келоговог пакта из августа 1928. године⁷², били су усмерени у циљу очувања система успостављеног на Конференцији мира у Паризу. Најуочљивији пример француске политике чувара париског мировног поретка био је њен однос са Немачком. И поред мањих уступака, Француска је инсистирала на исплати репарација и даљем територијалном и економском распарчавању Немачке.

⁶⁷ А. Митровић, *Време нетрпељивих*, стр. 146-147.

⁶⁸ Ч. Попов, *нав. дело.*, стр. 169-170.

⁶⁹ Исто, стр. 170.

⁷⁰ Исто., стр. 212.

⁷¹ Исто, стр. 226.

⁷² Исто, стр. 245.

Управо истрајавање Француске да кроз очување поретка са Конференције мира у Паризу одржи своју доминацију на европском копну, доводило је до честих несугласица са Великом Британијом. Иако своје савезништво нису прекидале током читавог међуратног периода, настојања Велике Британије да одржи систем равнотеже у Европи доводила су то тога да се интереси савезница често супростављају. Један од таквих случајева јесте и питање италијанског продора на Балканско полуострво и Подунавље. Док је Велика Британија прећутно подржавала интересе Италије, како би од ње направила противтежу Француској превласти, Француска је италијански продор схватала као напад на њене позиције у државама Мале Атланте.

Што се тиче Краљевине СХС, она се надала да је потписивањем Римских уговора, који су проширени потписивањем Београдских конвенција лета 1924. године, питање југословенско-италијанских односа решено бар за наредних 5 година, колико је уговор трајао.⁷³ Међутим, промена власти у Албанији, у којој је на чело државе дошао италијански кандидат Фан Ноли, поново је довела до компликовања односа између Краљевине СХС и Италије. Као противтежа италијанским аспирацијама долази до преговора о закључењу уговора између Краљевине СХС и Француске. Идеја Француске је била да повезивањем држава чланица Мале Антанте са Пољском обезбеди стварање једног пакта који би по угледу на пакт у Локарну обезбедио колективну сигурност на источним границама Немачке.⁷⁴

Влада Краљевине СХС је са друге стране настојала да нормализује односе са Италијом. Корак у том смеру представљало је потписивање Нетунских конвенција јула 1925. године.⁷⁵ Политику вођења добрих односа са Италијом по свему судећи подржавао је и краљ Александар Карађорђевић, који се надао да ће приближавањем Италији решити не само проблеме са Италијом и Албанијом, већ и проблеме са Мађарском и Бугарском. Ипак до даљег отопљавања односа између Краљевине СХС и Италије није дошло, јер су 27. новембра 1926. године⁷⁶ Албанија и Италија потписале Први тирански пакт, којим је Италија успоставила протекторат над албанском територијом. Истовремено са албанско-италијанским пактом дошло је и до промене владе у Београду. Заступника политике зближавања Италије и Краљевине СХС Момчила Нинчића, на челу министарства иностраних послова заменио је Војислав Маринковић. Нови министар иностраних послова Краљевине СХС, као одговор на

⁷³В. Krizman, *nav. delo.*, str. 44.

⁷⁴Исто, стр. 44-45.

⁷⁵Исто, стр. 45.

⁷⁶Исто, str. 46.

Тирански пакт, склопио је у Паризу 11. новембра 1927. године уговор о пријатељству са Француском.

Уговор који су потписали министри иностраних послова Француске и Краљевине СХС, Војислав Маринковић и Аристид Бријан, предвиђао је потврду пријатељских односа између две стране. Уговор о пријатељству пратило је и потписивање конвенције о арбитражи, којом је предвиђено конституисање сталне комисије за мирење. Комисија за стално мирење, према одредбама конвенције, требало је да представља мешовити орган за решавање међусобних спорова, у чији састав би ушли представници обе стране уговорнице.⁷⁷ Као одговор на потписивање уговора између Француске и Краљевине СХС, Италија је 22. новембра 1927. године потписала одбрамбени уговор са Албанијом, назван Други тирански пакт.⁷⁸

Британски извештаји наводе да се на уговор о пријатељству између Француске и Краљевине СХС гледало као на достојан одговор према агресивној италијанској политици. Уопштено гледајући, британске дипломате, уговор су посматрале као наставак традиционалних пријатељских односа између два народа. Такође, у британском посланству у Београду примећено је да је уговор према својој садржини истоветан француско-румунском уговору закљученом 1926. године. Стога је потписивање уговора са Краљевином СХС посматрано као природан корак француске владе у учвршћивању својих позиција на Балканском полуострву, а које су биле уздрмане агресивном италијанском политиком претходних година.⁷⁹

6 Пут ка Малој Антанти. Од Париза до Минхена

Сломом Аустроугарског царства у Првом светском рату, на простору Средње и Југоисточне Европе дошло је до стварања нових или увећања већ постојећих држава: Аустрије, Мађарске, Чехословачке, Румуније и Краљевине СХС. И, док су Мађарска и Аустрија као наследнице Аустроугарске добиле статус поражене стране на Конференцији мира у Паризу, Чехословачка, Румунија и Краљевина СХС настојале су да са мировне конференције изађу независне и територијално увећане. Заједничка

⁷⁷М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 271-277.

⁷⁸В. Krizman, *nav. delo*, str. 48.

⁷⁹Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, I, str. 452-453.

опасност од мађарске ревизије граница, као и настојање да одрже територијална проширења брзо су довела до зближавања Краљевине СХС и Чехословачке, стога су две стране већ 14. августа 1920. године склопиле уговор о одбрамбеном савезу.⁸⁰ Уговор је потписан у Београду од стране министара иностраних послова обе државе, Едварда Бенеша и Мочила Нинчића и њиме је загарантована међусобна помоћ у случају напада Мађарске на било коју од уговорних страна.⁸¹

Са друге стране, повезивање Румуније и Краљевине СХС уговорним везама није ишло тако лако. Током Мировне конференције у Паризу дошло је до спорења између две стране око разграничења у Банату, као и питања румунске националне мањине на простору који је припао Краљевини СХС.⁸² Заједничка опасност од Мађарске убрзала је процес међусобног приближавања, те је потписивањем уговора између Чехословачке и Румуније 23. априла 1921. и уговора између Краљевине СХС и Румуније 7. јула исте године ударен камен темељац првом европском савезу насталом након Првог светског рата – Мале Антанте.⁸³ Уговор о савезу између Румуније и Краљевине СХС потписан је од стране министра иностраних послова Румуније Таке Јонескуа и председника владе и министра иностраних послова Краљевине СХС Николе Пашића. За разлику од уговора са Чехословачком, уговор са Румунијом предвиђао је међусобну помоћ уговорних страна у случају напада Мађарске и Бугарске на једну од држава уговорница. Поред тога предвиђао је и међусобно консултовање уговорних страна у вези доношења одлука везаних за њихове односе са Мађарском и Бугарском.⁸⁴ Склапањем војних конвенција између чланица Мале Антанте, током лета 1921. и јануара 1922. године, утемељен је европски савез који је обухватио површину од готово 680.000 километара квадратних и са преко 48 милиона становника.⁸⁵ Узимајући у обзир све ове чињенице, као и свој географски положај, Мала Антанта је била осуђена да игра важну улогу у догађајима који су у наредним деценијама уследили на простору Централне и Југоисточне Европе.

Први тест стабилности Мале Антанте уследио је у марту 1921. године, када је дошло до првог покушаја повратка Карла IV Хабзбурга на мађарски престо. „Крња“ Мала Антанта, коју су у том тренутку сачињавали само Чехословачка и Краљевина СХС, успротивила се хабсбуршкој акцији и у том процесу добила подршку Италије и

⁸⁰В. Krizman, *nav. delo*, str. 33.

⁸¹М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 122-123.

⁸²Gligor Popi, *Jugoslovensko-rumunski odnosi 1918-1941*, Novi Sad 1984, str. 41.

⁸³Milan Vanku, *Mala Antanta 1918-1940*, Titovo Užice 1969, str. 11.

⁸⁴М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 140.

⁸⁵М. Vanku, *nav. delo*, str. 11.

Румуније. Стога је Карло IV био приморан да напусти земљу. Покушај рестаурације Хабсбурга приближио је Румунију савезу Краљевине СХС и Чехословачке. Стога, када је у октобру 1921. године поново запретила опасност од Хабсбурга, Мала Антанта је ову опасност дочекала у пуном саставу. Захваљујући удруженој дипломатској акцији чланица Мале Антанте при Конференцији амбасадора, мађарски парламент био је приморан да изгласа закон о збацивању хабсбуршке династије.⁸⁶

Што се тиче реакције великих сила на стварање Мале Антанте, она је са почетним негодовањем примљена у Француској, због тога што се налазила у супротности са француском идејом мађарско-румунско-пољског блока усмереног против Немачке и Совјетског Савеза. До промене односа према Малој Антанти у Француској, дошло је након решавања питања рестаурације Хабсбурга у Мађарској. Британска дипломатија сматрала је склапање Мале Антанте важним догађајем за међународне односе на европском континенту, али је изражавала своје сумње у стабилност овог савеза. Стога се истиче да иако су односи између Румуније и Краљевине СХС побољшали након склапања савеза, спор у Банату и даље оптерећује односе између две земље.⁸⁷ Слично мишљење британско посланство изнело је и у погледу пријатељства између Чехословачке и Краљевине СХС. Према мишљењу британског посланства у Београду код политичког врха Краљевине СХС приметна је љубомора на Едварда Бенеша због вођства које је он преузео у представљању Мале Антанте у свету, а све захваљујући својој „вишој култури и способностима“.⁸⁸

Годину 1922. обележила су два важна догађаја за историју Мале Антанте. Први догађај представља прво редовно заседање Мале Антанте током августа исте године у Прагу. Други важан догађај представља потписивање новог уговора о савезу у Маријанским Лазницама, између Краљевине СХС и Чехословачке, након истека претходног уговора. Новим уговором проширене су одредбе уговора из 1920. године. Такође, нови уговор је предвиђао да обе стране упознају другу страну са спољнополитичким уговорима које су обе државе склопиле ван оквира Мале Антанте. Поред тога, предвиђено је унапређивање привредних односа између две државе. Новим уговором савез између Чехословачке и Краљевине СХС продужен је на период од пет година.⁸⁹

⁸⁶М. Vanku, *nav. delo*, стр. 14-18.

⁸⁷Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, I, стр. 27-28.

⁸⁸ Исто, стр. 31.

⁸⁹М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, стр. 154-155.

Односи Краљевине СХС са Румунијом такође су кренули узлазном путањом. Повезивање две владарске династије браком између Краља Александра Карађорђевића и румунске принцезе Марије 1922, као и коначно разграничење између две земље извршено протоколом од 24. новембра 1924. године⁹⁰, допринело је да се спорна питања између две савезнице бар донекле реше. Регулисање међусобних проблема омогућило је савезницама да сложено иступају у спољнополитичким споровима који су потресали Европу у овом периоду. Заједничку сарадњу, чланице Мале Антанте, исказале су настојањем да спрече агресивну политику Мађарске и Аустрије уперену против њих. Аустријске тежње за спровођење аншлуса са Немачком, као и агресивна политика Мађарске, потпомогнута италијанском подршком, натерале су чланице Мале Антанте да у првим послератним годинама сложено иступају пред Конференцијом амбасадора и Друштвом Народа, али активност савезника углавном није испраћена већим санкцијама Друштва народа према Аустрији и Немачкој.

Што се тиче односа великих сила према стварању Мале Антанте, британска дипломатија је у првим послератним годинама сматрала да савез неће бити дугог века. У извештајима британског посланства у Београду наводи се да на мањак срдачности у односима међу савезницима посебно доприносе размимоилажења између Чехословачке и Краљевине СХС у трговинским преговорима, као и стално питање румунских школа у делу Баната који је припао Краљевини СХС.⁹¹ Даље слабљење савеза, према мишљењу британске дипломатије, наступило је у време решавања спора између Краљевине СХС и Италије око Ријеке. Споразум између Краљевине СХС и Италије, Велика Британија је посматрала као корак у даљем слабљењу Мале Антанте. Према њеном мишљењу, у овом периоду слаби заинтересованост Краљевине СХС за Малу Антанту и средњу Европу, јер се она све више окреће балканским приликама.⁹²

Иако се запажања Велике Британије о скором распаду Мале Антанте могу сматрати помало претераним, заједничка спољнополитичка сарадња између њених чланица није у свим приликама била јединствена. Пукотину у односима између савезница изазвала је одлука румунске владе да септембра 1926. године склопи уговор о пријатељству са Италијом, у жеку кризе изазване склапањем Првог тиранског пакта.⁹³ Румунска одлука није била дугог века, јер је новоизабрана влада, након пада претходне, уговор отказала. Пукотину у савезу изазвала је и одлука чехословачког министра

⁹⁰М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 202-208.

⁹¹Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, I, str. 225-226.

⁹²Исто, стр. 394.

⁹³М. Vanku, *nav. delo*, str. 43.

иностраних послова Едварда Бенеша да за своју земљу води независну спољну политику на највишем нивоу, узимајући учешћа у изради Локарнског и Бријан-Келоговог пакта 1928. године.⁹⁴

За разлику од британске дипломатије, која је ишчекивала распад Мале Антанте, Француска је овај савез посматрала као важан „шраф“ у очувању поретка у Европи успостављеног на Конференцији мира у Паризу. Кроз систем билатералних уговора о пријатељству и сарадњи са сваком чланицом савеза понаособ, Француска је настојала да продуби свој утицај у Малој Антанти. Своју акцију, отпочела је склапањем уговора са Чехословачком 1924. године, да би је појачала посебно у периоду избијања италијанско-југословенске кризе, када је дошло до склапања уговора са Румунијом у јуну 1926. године и Краљевином СХС новембра наредне године.⁹⁵

Током периода 1929-1932. године долази до реорганизације Мале Антанте. Епоху савезништва заснованог на билатералним уговорима, замењује период склапања тространих уговора о савезништву. Први од уговора на кога су потпис ставиле све три чланице савеза био је Општи акт мирења, арбитраже и судског расправљања међу чланицама Мале Антанте, донет на састанку чланица Мале Антанте у Београду 21. маја 1929. године. Споразум, како му само име каже, представљао је правни акт којим су регулисани начини решавања спора између чланица савеза Мале Антанте, у складу са принципима Друштва народа. Као највиша инстанца решавања спорова изабран је Стални Суд међународне правде, док је за решавање ситнијих парница између чланица савеза предвиђено формирање мешовитих комисија за мирење и арбитражу. Трајање споразума предвиђено је на период од 5 година.⁹⁶

Даље повезивање чланица Мале Антанте остварено је потписивањем Допунског споразума уговорима о пријатељству и савезу између држава Мале Антанте, на састанку чланица у Штрпском Плесу 27. јуна 1930. године.⁹⁷ Одлукама овог споразума, предвиђено је одржавање редовног састанка министара иностраних послова чланица савеза бар једном годишње, као и одржавање редовног факултативног састанка при заседању Друштва народа. Састанци министара иностраних послова требало је да се одржавају сукцесивно у свакој од три државе, у унапред утврђеном месту. Наведеним састанцима председавао је министар иностраних послова државе домаћина, који је обављао и функцију председавајућег савеза, све до наредног редовног састанка.

⁹⁴М. Vanku, *nav. delo*, str. 47-48.

⁹⁵Исто, стр. 44.

⁹⁶М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 323-332.

⁹⁷М. Vanku, *nav. delo*, str. 56.

Споразум је такође још једном загарантовао принцип једнакости између чланица савеза.⁹⁸

Склапање трипартитних уговора настављено је на редовном заседању чланица Мале Антанте у Букурешту, када је 11. маја 1931. године дошло до закључења јединствене војне конвенције. Нова јединствена војна конвенција представљала је замену за постојеће билатералне споразуме између генералштаба земаља чланица. Уговор је по свом карактеру био тајан и уперен пре свега против Мађарске. Слично допунском споразуму из јуна претходне године, и војна конвенција предвиђала је редовно годишње консултовање између генералштабова чланица Мале Антанте.⁹⁹ Разлог за склапање нове војне конвенције између чланица савеза био је двострук. Први, формални, произишао је из потребе мењања старих војних конвенција, којима је истицао рок трајања, новим војним конвенцијама које су биле у складу са новом природом трипартитних уговора између савезника. Други, непосредни разлог, произишао је из потребе да се одговори на настојања Аустрије и Немачке да склопе царинску унију. Покушај уједињења Немачке и Аустрије завршио се неуспешно, након заједничког протеста Француске и Мале Антанте у Друштву народа маја 1931. године.¹⁰⁰

Нови британски посланик у Београду Невил Хендерсон, за разлику од свог претходника, оценио је односе између чланова Мале Антанте као веома добре. У његовом годишњем извештају истиче се да су Румунија и Чехословачка са разумевањем гледале на завођење личног режима краља Александра, а који је наступио као последица атентата у скупштини из 1929. године. Општи акт мирења, арбитраже и судског расправљања британски посланик оцењује као спровођење препорука Друштва народа из 1928. године у праксу. Такође, чвршће повезивање савезника посматрано је као одговор на отворено непријатељско иступање Мађарске против Мале Антанте.¹⁰¹ У годишњем извештају из наредне, 1930. године, наводи се да је потписивањем допунских протокола савез Мале Антанте консолидован и да се на њега коначно може посматрати као на све значајнији чинилац европске политике. Односи Југославије са Румунијом и Чехословачком оцењени су као добри, али се истиче да и поред одличних политичких односа, постоји јасно изражено недовољство са чехословачком економском

⁹⁸ М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 343.

⁹⁹ Исто, стр. 350-354.

¹⁰⁰ М. Vanku, *nav. delo*, str. 57.

¹⁰¹ Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, I, str. 604-605.

политиком.¹⁰² Годишњи извештај британског посланства у Београду из 1931. године следећим речима описује њен поглед на југословенску спољну политику: „ ова земља остаје и даље, можда још израженије него раније, са својим партнерима из Мале Антанте и Пољском, сателит француске планете“.¹⁰³ Што се тиче односа унутар Мале Антанте, британска дипломатија сматрала је односе унутар савеза чвршћим него икада. Савезништво између три земље учврћено је током 1931. године склапањем нових трговинских уговора, од којих су царинске тарифе Чехословачке изазвале разочарење у у Југославији.¹⁰⁴

Нерешени трговински односи, Велика економска криза која је почетком треће деценије 20. века пустошила европским континентом, као и успон нацистичког режима у Немачкој, натерале су чланице Мале Антанте да наставе пут ка реорганизацији савеза, започет претходних година. Као последица ових тежњи дошло је до потписивања Пакта о организацији Мале Антанте у Женеви 16. фебруара 1933. године¹⁰⁵, чиме је овај савез и формално успостављен.

Уговор су потписали југословенски министар иностраних послова Богољуб Јевтић, министар иностраних послова Румуније Николае Титулеску и министар иностраних послова Чехословачке Едвард Бенеш. Као управни орган савеза установљен је Стални Савет министара иностраних послова држава потписница, који се требао састајати најмање три пута годишње. Од тога један састанак одржаван је обавезно у свакој од савезничких држава наизменично, а други у Женеви, приликом заседања Друштва народа. Слично одредбама Допунског акта уговорима о пријатељству и савезу из 1930. године, министар иностраних послова земље домаћина састанка, обављао је функцију председавајућег у Савету све до наредног редовног састанка. Према одредбама уговора, сваки будући спољнополитички или привредни споразум неке од држава чланица са трећом страном морао је претходно бити одобрен од стране Сталног Савета Мале Антанте. Такође, уговором је предвиђено формирање још два органа савеза. Секретаријат Сталног Савета представљао је стални орган савеза, који је своје седиште мењао годишње, у зависности од државе из које председавајући Сталног Савета долази. Поред тога, један огранак Секретаријата имао је стално пребивалиште при седишту Друштва народа у Женеви. Други орган, Привредни савет, састављен од привредних, трговинских и финансијских стручњака из држава савезница, имао је задатак да

¹⁰²Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, I, str. 656-657.

¹⁰³Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, II, str. 12.

¹⁰⁴Исто, стр. 23-24.

¹⁰⁵M. Vanku, *nav. delo*, str. 77.

координише њихову привредну активност. Такође, чланом 11. уговора сви претходни уговори и конвенције између савезника продужени су на неодређено време.¹⁰⁶

У британским дипломатским круговима, на реорганизацију Мале Антанте се гледало као на експериментални вид вођења европске политике. Такође, запажа се да Југославија представља најчвршћи део Мале Антанте, као и да је постала водећа држава на Балкану.¹⁰⁷

Исте године када је Мала Антанта добила свој организациони пакт, потписана је и конвенција између Румуније и Југославије, којом је решен проблем мањина у Банату. Питање уређења мањинских школа у Банату, представљало је тачку спорења између две државе још од Конференције мира у Паризу. Ово питање је решено склапањем Конвенције о уређењу мањинских основних школа у Банату, у Београду 10. марта 1933. године.¹⁰⁸

Наредну, 1934. годину обележило је неколико догађаја који су променили политичку карту Европе. У фебруару, дошло је до формирања Балканског пакта, у чији састав су ушле и две чланице Мале антанте, Румунија и Југославија. Недуго потом дошло је до потписивања Римских протокола између Италије, Аустрије и Мађарске, којима је озваничена сарадња три државе у рушењу париског мировног поретка.¹⁰⁹ Важан догађај представљало је и убиство краља Александра Карађорђевића у Марсеју 9. септембра 1934. Убиством краља Александра југословенској држави нанет је тежак ударац. Објашњавајући утицај југословенског владара у држави и његову политичку надмоћ у односу на своје земљаке, британски посланик у Београду Невил Хендерсон послужио се метафором „ у краљевству слепих једнооки је можда краљ“. ¹¹⁰Чланице Мале Антанте подржале су југословенске оптужбе код Друштва народа против организатора атентата на краља Александра, али кривица за помагање атентата спала је само на Мађарску. Оптужбе против Италије, као друге државе која је помогла атентаторе, под француским притиском су одбачене, зарад очувања ново успостављеног француско-италијанског пријатељства.¹¹¹

Управо је 1935. довела до великог заокрета у спољној политици Француске, израженог кроз склапање италијанско-француског споразума из јуна и француско-

¹⁰⁶ M. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 360-364.

¹⁰⁷ Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, II, str. 148-150.

¹⁰⁸ Gligor Popi, *nav. delo*, str. 342.

¹⁰⁹ M. Vanku, *nav. delo.*, str. 69.

¹¹⁰ Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, II, str. 85.

¹¹¹ M. Vanku, *nav. delo*, str. 108-110.

совјетског споразума из маја исте године. Француски пример пратила је Чехословачка, која је две недеље након Француске склопила споразум са Совјетским Савезом.¹¹² Француски заокрет довео је до размимоилажења у Малој Антанти. Југословенски политички врх, посебно први намесник кнез Павле Карађорђевић, био је изразито антикомунистички расположен, те је Југославија одбила да се политички зближи са Совјетским Савезом. Убрзо је и југословенска влада почела да мења свој политички курс. Доласком Милана Стојадиновића на место председника владе и министра иностраних послова, југословенски односи према чланицама савеза почињу да се хладе. У својим мемоарима Милан Стојадиновић се осврнуо на разлоге због којих је дошло до постепеног размимоилажења са чланицама Мале Антанте: „Тако је за мене још од првог дана састанка на Бледу било јасно да између мене и Бенеша и Титулескуа не може никада доћи до свесрдне сарадње. За њих ме је везивало само идеја да се онемогући васкрс покојне Аустро-Угарске и спречи рестаурација Хабсбуршке династије, било у Аустрији или у Мађарској. Уосталом циљ Мале Антанте био је само то и ништа више. Ја сам желео да се на томе остане и не врши никакво проширење, које би Југославију повело у вртлог свађе великих сила“.¹¹³

Ипак, када говоримо о захлађењу односа између чланица Мале Антанте, не треба узимати заокрет југословенске спољне политике као једини разлог за то. Много већи проблем представљао је застој у економској сарадњи између чланица савеза. Супротности између савезника, произиласиле су из њиховог привредног карактера. Док су Југославија и Румунија биле претежно аграрне државе, Чехословачка је била индустријско-аграрна земља. Спор око питања економске размене, представљао је главну тачку размимоилажења између Чехословачке и Југославије током читавог периода трајања Мале Антанте. Тежњу за економским приближавањем, проистеклу из политичких веза две државе, успоравала је жеља привредних кругова Чехословачке да ограниче увоз из Југославије. Та тенденција посебно је била приметна у аграрним круговима Чехословачке, који су се носили мишљу да је чехословачка привреда самодовољна.¹¹⁴

Чехословачки удео у привреди Југославије и Румуније убрзо је заменила Немачка. Покушаји Чехословачке да кроз рад Економског савета Мале Антанте поврате своје позиције на југословенском и румунском тржишту показали су се неуспешним,

¹¹²М. Vanku, *nav. delo*, str. 116-119.

¹¹³Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Buenos Ajres 1963, str. 363.

¹¹⁴Здењек Сладек, *Мала Антанта 1919-1938*, Београд 2019, стр. 187-205.

стога је нарушена економска размена међу чланицама савеза остала једна од главних бољки Мале Антанте, све до њеног распада.¹¹⁵

У последњим годинама тарајања савеза, проблеми између чланица су били све видљивији. Неслагање владе Југославије са владама друге две чланице савеза по питању признања Совјетског Савеза дубоко су уздрмали односе унутар Мале Антанте. Такође, у овом периоду долази до промене политичке ситуације у Европи. Питање југословенско-италијанског спора и рестаурације Хабсбурга, замењено је опасношћу од немачких претензија на Чехословачку и Аустрију, као главни спољнополитички проблем Мале Антанте. Тежња француске и чехословачке дипломатије да проширењем уговорних обавеза унутар Мале Антанте оформи један шири савез уперен против Трећег рајха, неповољно је примљен у Југославији и Италији. Милан Стојадиновић, као председник владе и министар иностраних послова Југославије, није био спреман да ризикује позиције створене југословенско-немачким и југословенско-италијанским зближавањем, зарад одбране Чехословачке. Сличног мишљења била је и румунска влада након збацивања Николае Титулескуа са места министра иностраних послова.¹¹⁶ Последња година трајања Мале Антанте протекла је у настојању румунске и југословенске дипломатије да кроз споразумевање са Мађарском спрече њено учешће у нападу на Чехословачку, како би на тај начин избегли обавезе о савезништву проистекле из међусобних уговора. До напада на Чехословачку није ни дошло, јер су велике силе узеле ствар у своје руке. Одлукама Минхенске конференције из октобра 1938. године Чехословачка, а са њом и Мала Антанта, де факто је престала да постоји.

Британски годишњи извештаји из последњих година трајања Мале Антанте, потврђују тврдње о пукотинама у савезу. Извештај за 1935. годину наводи да, и поред заједничког иступања три савезнице при осуди ревизионизма у Европи, питање признања Совјетског Савеза изазвало је сукоб унутар савеза, који је прерастао и у отворену свађу између Николае Титулескуа и кнеза Павла Карађорђевића.¹¹⁷ У извештају за наредну 1936. годину, нови британски посланик Роналд Х. Кембел, даје оцену да Југославија представља најслабију карику Мале Антанте, али истовремено најснажнију карику Балканског пакта. Своју оцену оправдавао је чињеницом да владу Милана Стојадиновића за Малу Антанту веже само заједничка анти ревизионистичка политика према Мађарској и Аустрији, док тачку спора представља приближавање

¹¹⁵З. Сладек, *Мала Антанта 1919-1938*, стр. 243-264.

¹¹⁶Исто, стр. 214-233.

¹¹⁷Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, II, str. 321.

Румуније и Чехословачке Совјетском Савезу.¹¹⁸ У вези француске акције за проширење постојећих уговора између савезника, који су по неким извештајима предвиђали и признавање одбрамбених конвенција чланица са трећим странама, Југославија се налазила чврсто на линији противљења. Разлог за то представљао је страх Југославије да ће посредством чехословачко-совјетских конвенција бити приморана да узме учешћа у будућем немачко-совјетском сукобу.¹¹⁹

Британска оцена односа међу чланицама Мале Антанте није се променила ни наредне године. према оцини британског дипломате, иза фасаде добрих односа међу чланицама крило се подозрење савезница на југословенске односе према Бугарској, Италији и нешто мањој мери Немачкој. Такође, наводи се спремност француске и чехословачке владе да изазову смену југословенске владе, како би придобили Југославију за њихову акцију проширења одбрамбених уговора.¹²⁰ Британски поглед на држање Југославије током чехословачке кризе, садржан је у оцини да је Југославија без много суза сахранила Малу Антанту, али истовремено открила слабости своје државе. Такође је приметан негативан став према настојању Милана Стојадиновића да своје држање при чехословачкој кризи искористи у предизборне сврхе.¹²¹

Иако је Велика Британија имала прилично резервисан став према Малој Антанти још од њеног стварања, посматрајући је као инструмент француске политике, у својим завршним извештајима донекле се критикује став Југославије, а посебно њеног председника владе Милана Стојадиновића, према чехословачкој кризи и рушењу савеза. Такође је приметно да се став британских дипломата у Београду, према Малој Антанти, мењао од једног до другог. Тако на пример, Невил Хендерсон са више симпатија иступа према савезу у односу на своје колеге.

7 Југославија и Балкански пакт

Ширење италијанског утицаја у Албанији, као и стални спор са Бугарском око Македоније, навели су југословенску владу да на простору Балканског полуострва створи још један савез у духу Мале Антанте. У овој идеји југословенска влада није

¹¹⁸Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, II, стр. 406.

¹¹⁹Исто, стр. 408-412.

¹²⁰Исто, стр. 523.

¹²¹Исто, стр. 626.

била сама. Велика Британија, као велика сила, залагала се за стварање балканског савеза по угледу на Локарнски пакт из 1925. године, којим би према њеном мишљењу, било омогућено лакше очување мира међу балканским народима.¹²² Румунска влада заносила се мишљу о стварању једног балканског савеза за одбрану чисто балканских интереса, организацију привредног живота и очувања самосталности балканских народа. Према румунском мишљењу, у центру савеза налазила би се Румунија, док би савез био заснован на принципу „ Балкан балканским народима“.¹²³

Пут ка стварању Балканског савеза био је дуг. За разлику од односа са Румунијом, са којом је Краљевина Југославија имала потписане међусобне споразуме, проистекле из заједничког савезништва у оквиру Мале Антанте, билатерални односи са преосталим балканским државама нису били оформљени. Односи са Грчком били су засновани на уговору о српско-грчком савезу из 1913. године, државом која у том тренутку није формално постојала. До захлађења односа између Грчке и Краљевине СХС дошло је крајем 1924. године, када је грчка влада склопила са Бугарском споразум о оснивању сталне мешовите комисије за надзор над македонском мањином у Грчкој, чиме је признала ову мањину као бугарску. Одговор владе Краљевине СХС било је отказивање уговора о савезу из 1913. године, само годину пре него што је формално истицао.¹²⁴ Преговори о савезу трајали су доста дуго и коначно су завршени успешно, склапањем Пакта пријатељства, мирења и судског расправљања између Југославије и Грчке, потписаног у Београду 27. марта 1929. године.¹²⁵ Односе између Грчке и Краљевине СХС реметило је и питање њене слободне зоне у Солуну, као и питање контроле пруге Ђевђелија-Солун. Оба проблема решена су конвенцијом потписаном десет дана након уговора о пријатељству, мирењу и судском расправљању. Британска дипломатија сматрала је да су потписивањем ових аката односи Грчке и Краљевине СХС враћени на ниво од пре 1924. године.¹²⁶

Први корак у отопљавању односа између Турске и Краљевине СХС представљао је уговор о миру и пријатељству, склопљен у Ангори 28. октобра 1925. године.¹²⁷ Потреба за потписивањем уговора произашла је из чињенице да мировни уговор из Севра, између чланица Антанте и Турске, никада није спроведен у дело. Стога,

¹²²Živko Avramovski, *Balkanska Antanta (1934-1940)*, Beograd 1986, str. 14-15.

¹²³G. Popi, *nav. delo.*, str. 119.

¹²⁴Ž. Avramovski, *Balkanska Antanta (1934-1940)*, str. 11.

¹²⁵M. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 315-323.

¹²⁶Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, I, str. 599-600.

¹²⁷M. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 218-219.

уговором о миру и пријатељству, склопљен је мир између две државе и обновљени су дипломатски односи. Даљи корак ка савезништву између Турске и Краљевине Југославије представљао је Уговор о пријатељству, ненападању, судском расправљању, арбитражи и концилијацији, потписан у Београду 27. новембра 1933. године.¹²⁸ Сам уговор је био базиран на Бријан-Келоговом пакту из 1928. године о очувању мира и предвиђао је стварање мешовите комисије за концилијацију, чијим радом би били решени међусобни спорови између две државе.¹²⁹ Склапањем југословенско-турског споразума завршен је процес билатералног повезивања између Грчке, Румуније, Турске и Југославије. Британска дипломатија југословенско-турски уговор посматрала је као завршни корак у формирању једне уније балканских народа по принципу „Балкан балканским државама“. Циљ овог савеза било је чување постојеће територијалне ситуације на Балкану, као и очување мира међу балканским народима. Ипак, према британском мишљењу, формирање „Балканског Локарна“ онемогућено је због италијанског притиска у Албанији, као и бугарских тежњи за ревизијом граница.¹³⁰

Процес стварања Балканског пакта отпочео је позивом грчке владе свим балканским народима да узму учешће у раду Прве балканске конференције. Конференција у Атини одржана је у првој половини октобра 1930. године, учешће у њеном раду узели су делегати свих балканских држава, а свог посматрача послала је и Велика Британија.¹³¹ По завршетку рада конференције одлучено је да се министри иностраних послова балканских држава састају једном годишње у свакој од балканских држава сукцесивно. Такође је одлучено да се приступи изради једног пакта којим ће бити обухваћене све балканске државе. У току рада Прве балканске конференције дошло је до усвајања статута, као и формирања главних органа Конференције: Главне скупштине, Савета и Секретаријата. Поред ових органа оформљено је и неколико комисија са задатком да реше спорове између држава.¹³²

Друга балканска конференција одржана је у Цариграду и Анкари током 1931, а Трећа у Букурешту 1932. године, када је израђен и нацрт Балканског пакта.¹³³ Велики спор између држава учесница представљало је решење мањинског питања. Током рада конференција, бугарска и албанска делегација изнеле су план којим би путем

¹²⁸М. Stojkovic, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 379.

¹²⁹Исто, 380-386.

¹³⁰Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, II, str. 150.

¹³¹Ž. Avramovski, *Balkanska Antanta (1934-1940)*, str. 39.

¹³²Исто, стр. 40.

¹³³В. Krizman, *nav. delo*, str. 66.

мањинског питања, омогућили своје мешање у унутрашње ствари других балканских држава. Овај план је одбачен, па се бугарска делегација повукла из рада конференције и задржала је само статус посматрача. Ни југословенска делегација се није слагала са предвиђеним решењем мањинског питања. Њено незадовољство изазивало је четврто поглавље букурешког нацрта уговора, којим је омогућено мешање других држава у унутрашње ствари Југославије, пре свега македонско питање.¹³⁴ Ипак, југословенска влада је одлучила да прихвати поменути нацрт уговора уз изражавање незадовољства четвртим поглављем.

Четврта балканска конференција, уједно и последња, одржана је у Солуну 1933. године. Како ни она није довела до директног формирања савеза, уследиле су акције краља Александра Карађорђевића и министра иностраних послова Румуније Николае Титулескуа током лета и јесени 1933. године. При својим посетама балканских држава, југословенски монарх и шеф румунске дипломатије настојали су да са својим суседима утврде изглед будућег савеза. Пошто се на улазак Албаније у савез није рачунало због италијанског утицаја, највећи проблем представљало је питање да ли омогућити улазак Бугарске у савез.¹³⁵ Резултат ових посета била је одлука министара иностраних послова Румуније, Грчке, Турске и Југославије да се састану у Београду почетком фебруара 1934. године и донесу коначну одлуку о изгледу будућег савеза. Током састанка одлучено је да у састав савеза не уђе Бугарска, али се југословенска делегација, подржана од стране Чехословачке и Француске и зарад даљег отопљавања односа са Бугарском отпочетог посетом краља Александра, залагала да се у уговору оставе отворена врата за каснији приступ Бугарске савезу.¹³⁶

Балкански пакт свечано су потписали делегати уговорних страна Грчке, Румуније, Турске и Југославије у Атини 9. фебруара 1934. године. Делегат Краљевине Југославије приликом потписивања пакта био је министар иностраних послова Богољуб Јевтић. Балкански пакт био је пре свега дефанзивног карактера и инспирисан Бријан-Келоговим пактом из 1928. године и принципима Друштва народа. Његовим одредбама, државе чланице загарантовале су безбедност својих граница, као и обавезу међусобног консултовања у случају догађаја који могу задирати у интересе држава потписница. Такође, трећим чланом уговора предвиђена је могућност приступања других

¹³⁴Ž. Avramovski, *Balkanska Antanta (1934-1940)*, str. 52-58.

¹³⁵B. Krizman, *nav. delo.*, str. 66.

¹³⁶Ž. Avramovski, *Balkanska Antanta (1934-1940)*, str. 111-115.

балканских држава пакту.¹³⁷ Поред главног акта уговора, потписан је и Допунски протокол којим су утаначене обавезе уговорних страна. Овим протоколом, уговорне стране прихватиле су, између осталог, да ће примењивати дефиницију нападача утврђену Конвенцијом о дефиницији агресије, закљученом у Лондону 1933. године са Совјетским Савезом.¹³⁸ Новембра 1934. године потписан је и Статут организације Балканског пакта, а по узору на Малу Антанту створен је и Стални Савет министара иностраних послова четири државе, као и Секретаријат. Попут Мале Антанте, и савет министара држава Балканског пакта требао је се састајати барем два пута годишње, једном у Женеви, а други пут у држави чланица која је била домаћин те године.¹³⁹

Формирање Балканског пакта оцењено је од стране београдског посланства Велике Британије као дипломатска победа Југославије. Посебно се истичу велике заслуге краља Александра за формирање пакта. У ту сврху, у извештају посланства, преноси се закључак британске штампе да је „ захваљујући краљу Александру Балкан постао мирнији него што је то икада био у протеклих шездесет година“.¹⁴⁰

Француска је на потписивање пакта гледала као на још један савез којим се осигурава систем колективне сигурности и очувања мировног поретка успостављеног на Конференцији мира у Паризу. Министар иностраних послова Француске Луј Барту, приликом своје посете Београду 1934. године, разговарао је са краљем Александром о могућности укључења Балканског пакта и Мале Антанте у један велики „Источни Локарно“ којим би био спречен даљи продор нацистичке Немачке на Балканско полуострво.¹⁴¹ За разлику од француске и британске, италијанска реакција на формирање савеза била је негативна. Као одговор на реорганизацију Мале Антанте и формирање Балканског пакта, Италија је са Аустријом и Мађарском закључила Римске протоколе 17. марта 1934. године.¹⁴² На тај начин, и формално је потврђена сарадња између Италије, Мађарске и Аустрије, са циљем разбијања Мале Антанте и ревизије париског мировног поретка.

Након убиства краља Александра у Марсеју, југословенска спољна политика почиње да се постепено мења. Долазак Милана Стојадиновића на власт 1935. године, означио је и заокрет у спољној политици Краљевине Југославије. Све већи економски

¹³⁷ М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 387-388.

¹³⁸ В. Krizman, *nav. delo*, str. 67.

¹³⁹ G. Popi, *nav. delo*, str.122.

¹⁴⁰ Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, II, str. 223.

¹⁴¹ В. Krizman, *nav. delo.*, str. 67.

¹⁴² Исто

утицај Немачке у југословенској привреди, као и изражени антијугословенски став Италије, навели су југословенску владу на заокрет. Приближавање Италије и Југославије, оличено у уговору из 1937. године, представљао је покушај Југославије да неутралише терористичке акције усташке емиграције, ВМРО-а и албанских сепаратиста, као и да смири бугарски и мађарски ревизионизам.¹⁴³ Исте побуде навеле су југословенску владу на зближавање са Бугарском. Чланице Балканског пакта нису са благонаклоношћу гледале на југословенско-бугарско и југословенско-италијанско зближавање. Ипак, страх од немачког продора на Балканско полуострво, појачаног након аншлуса Аустрије од стране Трећег Рајха током пролећа 1938. године,¹⁴⁴ подстакле су балканске државе да још једном размотре питање Бугарског прикључења Балканском пакту. Такође, Велика Британија настојала је да подржи ову акцију балканских држава, у сладу са својом давнашњом идејом стварања „Балканског Локарна“.¹⁴⁵

Британска влада је своју жељу за нормализацију односа и касније прикључење Бугарске Балканском пакту правдала жељом да у будућем европском ратном сукобу, привуче Бугарску на своју страну. У ту сврху британска дипломатија је настојала да искористи свој утицај међу чланицама Балканског пакта да ову идеју спроведе у стварност. Југословенска дипломатија подржала је идеју Велике Британије о зближавању чланица Балканског пакта са Бугарском и користила је свој утицај у Букурешту, да приволи Румунију на сарадњу, коју је она у почетном стадијуму одбијала. Преговори бугарске владе и чланица Балканског пакта довели су до потписивања Солунског споразума 31. јула 1938. између председника бугарске владе Георги Кљосеиванова и премијера Грчке Јоаниса Метаксаса, који је био представник Балканског пакта¹⁴⁶ У споразуму између Бугарске и Балканског савеза (о уздржавању од прибегавања сили), како је званични назив споразума, истиче се оданост уговорних страна политици унапређивања мира на Балкану, као и жеља за успостављањем добросуседских односа између потписница уговора. Главни део уговора односио се на обавезу уговорних страна да се у случају евентуалног сукоба уздрже од примене силе, као и на одрицање уговорних страна од четврте тачке Нејског мировног уговора,

¹⁴³Ч. Попов, *нав. дело*, стр. 330.

¹⁴⁴Исто, стр. 358.

¹⁴⁵Ž. Avramovski. *Balkanska Antanta (1934-1940)*, str. 271-274.

¹⁴⁶Исто, стр. 274-278.

везаних за војне, поморске и ваздухопловне одредбе.¹⁴⁷ Ипак, и поред настојања Велике Британије и Француске до бугарског приступања Балканском пакту није дошло.

Дајући своју годишњу оцену југословенске спољне политике, британски посланик у Београду Роналд Х. Кембел наводи Солунски споразум као успех Балканског пакта. Такође, говорећи о општим односима између држава чланица Балканског пакта, британски посланик даје оцену да међусобни односи између чланица, иако наочиглед добри, представљају само фасаду, јер је код савезника приметно незадовољство због спољне политике Краљевине Југославије.¹⁴⁸

Слом Чехословачке и њено касније распадање, након одлука Минхенске конференције из јесени 1938, изменили су политичку карту Европе. Италијанска анексија Албаније из априла 1940. године,¹⁴⁹ додатно је узнемирила чланице Балканског пакта, чији је страх од даљег продора сила Осовине на Балкан био већ изазван догађајима из претходних година. Иступање Тројног пакта навело је Француску и Велику Британију да и оне поведу акцију придобијања чланица Балканског пакта за савезнике у престојећем сукобу. Стога, Велика Британија и Француска се одлучују да априла 1939. године дају гаранције заштите у случају напада Румунији и Грчкој.¹⁵⁰ Истовремено, кроз уговоре са Турском из маја и јуна 1939. године,¹⁵¹ две савезнице дале су обавезу и овој балканској држави да ће јој помоћи у случају напада треће силе.

Положај Југославије у тренутку отпочињања британске и француске акције био је тежак. Суочена са чињеницом да су јој се, након италијанских и немачких акција, границе на две стране наслањале на силе Осовине, Југославија је била приморана да води помирљиву политику према њима. Поред тога, сломом Чехословачке практично је нестао савез Мале Антанте, док је и однос са савезницима из балканског пакта био неповерљив, због недавног југословенско-италијанског и југословенско-бугарског зближавања. Стога не чуди што се након пада Чехословачке повело питање између савезника о сврсисходности савеза, као и о перспективи његовог продужења. И док су почетне оцене предвиђале да ће се савез распасти због југословенских акција, целат савеза на крају је постала Румунија. Притиснута тешким економским притиском Трећег рајха, Румунија је била приморана на уступке у Бесарабији према Совјетском Савезу и иступање из Друштва народа, да би затим била приморана на територијалне уступке

¹⁴⁷ М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 417-418.

¹⁴⁸ Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, II, str. 641.

¹⁴⁹ Ч. Попов, *нав. дело*, стр. 380.

¹⁵⁰ Исто, стр. 384.

¹⁵¹ Исто

према Бугарској у Добруци. Иако ни једна чланица савеза није званично отказала учешће у савезу, румунским иступањем из Друштва народа савез је практично престао да постоји.¹⁵² На тај начин, престао је са радом и други европски међуратни савез у чијем стварању и раду је узела учешће југословенска краљевина.

Иако оформљен са идејом поштовања принципа „Балкан балканским народима“, Балкански пакт током свог кратког трајања није испунио своју функцију. Заснован на организационој структури Мале Антанте, Балкански савез није испунио жељу француске и британске дипломатије за формирањем „Балканског Локарна“, као ни жељу сопствених чланица да ограниче утицај великих сила на простору Балканског полуострва.

8 У предвечерје рата. Југословенски међународни уговори 1937-1941. године

Тридесете године 20. века представљају године великог успона тоталитарних држава, Немачке и Италије. Промена политичке карте Европе изазвана активношћу ове две државе није заобишла ни Југославију. Немачки план продора у средњу Европу базирао се на слому Мале Антанте кроз економски продор у Југославију и Румунију, као и њихово изоловање од утицаја Чехословачке и Француске.¹⁵³ Немачки економски продор у Југославију отпочео је склапањем трговинског уговора између Немачке и Југославије 1. маја 1934. године, којим су трговински односи између две земље засновани на систему клиринга.¹⁵⁴ Овакав аранжан погодовао је југословенској страни, јер је захваљујући њему могла да извози своје пољопривредне производе по ценама знатно вишим од оних на светској берзи, док је са друге стране своју робу наплаћивала увозом индустријских производа из Немачке.

Југословенско-италијански односи са друге стране били су доста турбулентни. Период двадесетих година 20. века прошао је са доста успона и падова између две државе. Политичку несигурност између две државе није пратила несигурност у економским односима. Све до немачког продора у југословенску привреду током треће

¹⁵²Ž. Avramovski, *Balkanska Antanta (1934-1940)*, str. 361-362.

¹⁵³В. Krizman, *nav. delo*, str. 80-81.

¹⁵⁴Исто

деценије 20. века, Италија је представљала главног сарадника југословенске спољне трговине, са учешћем од готово једне трећине у југословенском извозу.¹⁵⁵ Сарадњу две државе на економском плану није пратила сарадња на политичком нивоу. Још током почетних година своје владавине у Италији, Бенито Мусолини се заносио идејом италијанског продора на подручје Јадранског басена и Балканског полуострва, у коме је Италији, према његовом мишљењу, главни такмац представљала Југославија.¹⁵⁶ Стога, један од циљева италијанске спољне политике према Југославији, јесте и њено неутралисање. Један од начина на који је италијанска дипломатија настојала да тај циљ оствари, било је путем подршке сепаратистичким покретима на тлу Југославије. У циљу тога, Италија је настојала да подржава, финансира и обучава покрете ВМРО-а, усташке емиграције и албанских сепаратиста са простора Косова и Метохије. Своју акцију подршке сепаратистичким покретима, италијанска влада није ограничила само на пуку подршку, већ је настојала да путем своје дипломатске мреже пронађе погодне личности за субверзивне задатке, а затим посредством својих агената координише активност између припадника различитих организација.¹⁵⁷

Један од продуката сарадње сепаратистичких покрета и Италије било је и убиство југословенског краља Александра Карађорђевића у Марсеју, 9 септембра 1934. године. Након смрти краља вођство у земљи преузео је његов брат од стрица, кнез Павле Карађорђевић. Кнез намесник, за кога се у земљи до тада сматрало да нема одговарајуће капацитете да наследи краља Александра на челу земље, брзо је преузео органе власти у своје руке, чему је допринело и опредељење краља Александра да га именује за свог наследника на југословенском трону до пунолетства краљевића Петра.

Кнез Павле је ослонац убрзо пронашао у личности Милана Стојадиновића, кога је поставио за председника владе и министра иностраних послова. Доласком Милана Стојадиновића на чело југословенске владе отпочиње постепен процес заокрета у југословенској спољној политици. Уместо дотадашњег ослонаца на Велику Британију и Француску и систем очувања мировног поретка усвојеног на Конференцији мира у Паризу, оствареног и кроз савезе Мале Антанте и Балканског пакта, југословенска дипломатија почиње да се окреће према дојучерашњим непријатељима. Своје настојање да се приближи групи држава која је тежила ревизији граница и постојећег мировног поретка у Европи, југословенска влада је покушавала да објасни својим савезницима,

¹⁵⁵Е. Milak, *nav. delo.*, стр. 94.

¹⁵⁶Исто, стр. 29.

¹⁵⁷Н. Džejms Bergvin, *nav. delo.*, стр. 25-26.

тежином свог постојећег положаја. И заиста, све већа економска зависност Југославије од Немачке, стална опасност на границама од италијанске претње из Албаније и саме Италије, затим опасност од рестаурације Хабсбурга у Аустрији и Мађарској, као и територијалне претензије ове две земље, заједно са Бугарском подстакле су Краљевину Југославију да начини заокрет у спољној политици.

Са друге стране, превелики ослонац на Велику Британију и Француску у спољној политици није показивао превише бенефита. Британска дипломатија током двадесетих и почетком тридесетих година 20. века заснивала је се на идеји одржавања равнотеже у свету. Са тим циљем, Велика Британија је настојала да се донекле дистанцира од прилика у Европи. Веће учешће је узимала у тренуцима када су угрожени њени лични интереси или као арбитар у европским споровима. До појачане активности британске дипломатије долази у годинама након уздицања Немачке под вођством Адолфа Хитлера. Британска дипломатија тада мења своју политику у правцу политике попуштања према захтевима тоталитарних државама, да би потом заузела политику непријатељства уочи самог Другог светског рата. Француска дипломатија пак своју активност заснивала је на формирању система европских савеза, са циљем да омогуће превласт Француске на континенту, као и да сачувају постојећи мировни поредак. Удео у француској идеји формирања европских савеза узела је и Краљевина Југославија, кроз учешће у стварању и раду савеза Мале Антанте и Балканског пакта.

Управо је један од фактора који су утицали на заокрет у југословенској спољној политици, представљао глобални карактер спољне политике великих сила Француске и Велике Британије. У својим настојањима да остваре своје спољнополитичке планове, Француска и Велика Британија су често зарад својих интереса подржавали тежње југословенских противника, уперених против саме Југославије, притом не узимајући у довољној мери интересе југословенске државе. Стога, уговори из 1937. године, југословенско-италијански и југословенско-бугарски, као и југословенско-мађарски споразум из 1940. године, представљају израз тежње југословенске краљевине да посредством сопствене дипломатије реши спољнополитичке проблеме који су угрожавали њену независност. Са друге стране, приступ Тројном пакту, представља резултат безизлазне позиције у којој се Југославија нашла, након што се урушио систем мира, у који је она током већег дела њеног трајања полагала велике наде.

8.1 Уговор о вечном пријатељству између Бугарске и Југославије

Током читавог међуратног периода „јабуку раздора“ између Бугарске и Краљевине Југославије представљало је македонско питање, односно питање националне припадности становништва југословенског дела Македоније. Територијално окрњена одлукама Конференције мира у Паризу и са жељом да се поново наметне као важан политички фактор на Балканском полуострву, Бугарска је своје истомишљенике убрзо пронашла у реду држава које су такође тежили ревизији мировних уговора.

До првих покушаја нормализовања односа између Бугарске и југословенске државе, дошло је непосредно након Првог светског рата. Бугарска влада на челу са Александром Стамболијским тежила је да успостави пријатељске односе са Краљевином СХС. Производ таквих настојања представљало је склапање Нишког споразума, којим се Бугарска обавезала да ликвидира рад ВМРО-а на својој територији. Југословенски генерал Богољуб Илић, који се налазио у саставу комисије задужене за израду уговора, присећајући се ових догађаја, наводи жалбе бугарске стране да су потписивањем уговора уједно „потписали смртну пресуду влади Стамболијског“.¹⁵⁸ Бугарске слутње показале су се тачним, јер је ускоро дошло до насилне промене владе у Бугарској и убиства Александра Стамболијског, након чега је уследило захлађење односа између две државе.

До новог покушаја успостављања добрих односа између две државе дошло је у време формирања Балканског пакта. Отопљавање односа иницирала је размена посета између монарха две државе, југословенског краља Александра и бугарског краља Бориса. Настојања југословенске стране да у будући састав савеза укључи и Бугарску показала су се неуспешним. Стога, након атентата на краља Александра у Марсеју, у чијем су извођењу учешће узели и припадници ВМРО-а, односи између две државе су поново захладнели. Нови подстицај за југословенско-бугарско зближавање потекао је од стране председника југословенске владе Милана Стојадиновића. Током своје посете Бугарској, крајем 1936. године, Милан Стојадиновић се састао са бугарским краљем Борисом и председником владе Бугарске, Георгијем Кјосеивановим и том приликом је

¹⁵⁸Богољуб С. Илић, *Мемоари армијског генерала 1898-1942*, Београд 1995, стр. 132.

одлучено да се поведу преговори око склапања једног уговора о пријатељству између Бугарске и Југославије.¹⁵⁹ Уговор о вечитом пријатељству између Југославије и Бугарске званично је ратификован у Београду 25. јануара 1937. године и садржао је свега два члана. У првом члану уговора позива се на „ненарушив мир и искрено и вечно пријатељство између Краљевине Југославије и Краљевине Бугарске“.¹⁶⁰

Британско посланство у Београду сматрало је да ће Југославија уговором задобити бугарску неутралност у случају евентуалног сукоба са Италијом, а да притом ништа неће ризиковати заузврат. Са друге стране, веровало се да ће Бугарска прећутно одустати од иредентистичких аспирација према Југославији. По питању југословенске мотивације за овај споразум, британска дипломатија закључила је да споразум са Бугарском представља важан корак према идеји југословенског председника владе Милана Стојадиновића о консолидацији мира на Балканском полуострву, као и спречавању борбе великих сила за превласт на њему. Процењено је да је споразум у југословенској јавности примљен добро, док у бугарским политичким круговима владало мишљење да није донео много конкретних резултата.¹⁶¹

Реакцију југословенског становништва на склапање уговора о пријатељству између Бугарске и Краљевине Југославије преноси и Ребека Вест у оквиру свог путописа. Наиме, током посете пределима Скопске Црне Горе, британска списатељица записала је реакцију тамошњег становништва на вест о бугарско-југословенском зближавању, која гласи „немогуће је бити у миру са Бугарима јер су они све само не наша браћа“.¹⁶² Оправдање за огорченост локалног становништва, британска списатељица налазила је у вишевековној управи Турског царства на овом простору, које је омогућила Енглеска.

Оправдање за југословенско-бугарски споразум најпосле је дао и Милан Стојадиновић у својим мемоарима. За њега, југословенско-бугарски споразум представљао је један од темеља југословенске спољне политике, који би истовремено требао да утиче на смиривање унутрашњег стања у држави. У свом даљем излагању југословенски председник владе наводи да је на склапање пакта утицала неповољна ситуација на југословенским границама. Према његовим речима, са изузетком Грчке и Румуније, југословенска држава је на својим границама, за суседе, имала све непријатељске државе. И, док је Италија представљала највећу опасност по

¹⁵⁹М. Stojadinović, *nav. delo.*, str. 445.

¹⁶⁰М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 411-412.

¹⁶¹Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, II, str. 540-541.

¹⁶²R. Vest, *nav. delo.*, str. 512.

југословенске интересе, бугарска претња је била „најдосаднија“, због сталних сукоба у Македонији.¹⁶³

Југословенско-бугарско зближавање утицало је на чланице балканског пакта да поново размотре питање бугарског прикључења. Ипак и поред настојања југословенске владе да посредује у овом питању до Бугарског уласка у састав Балканског пакта није дошло. Сам пакт није се показао од велике користи за југословенску краљевину, након пада Милана Стојадиновића са власти, односи између две државе враћени су на предпактовске основе.

8.2 Југословенско-италијански споразум

Криза у односима између Југославије и Италије, изазвана склапањем Тиранских уговора реметила је односе између две земље почетком треће деценије 20. века. Истицање рока важности Римских протокола из 1924. године подстакло је југословенску дипломатију да покрене питање нормализације односа са Италијом. У ту сврху је министар иностраних послова Краљевине Југославије Војислав Маринковић преко југословенског посланика у Риму Милана Ракића отпочео преговоре са својим италијанским колегом Дином Грандијем. Истовремено са југословенском акцијом, вођеном путем регуларних дипломатских канала, активност је започео и краљ Александар Карађорђевић, покушавајући да преко италијанског декоратера Гвида Малаголо Капија успостави директан контакт са Дучеом. Тајни преговори између Бенита Мусолинија и краља Александра трајали су од краја 1930. до марта 1932. године.¹⁶⁴ Преговорима са вођом италијанске државе, југословенски монарх настојао је да реши спорна питања између две државе. Једно од главних питања представљао је статус Албаније, за коју су обе стране биле јако заинтересоване. Поред тога, нормализација економских односа, који су били уздрмани економском кризом, престављало је једно од важних питања. Ипак, за југословенског монарха једно од најважнијих питања било је неутралисање рада усташке емиграције. Сепаратистички рад усташке емиграције, коју су здушно подржавале Италија и Мађарска, директно је утицао на унутрашње прилике у земљи, кроз подстицање тзв. хрватског питања.

¹⁶³М. Stojadinović, *nav. delo*, str. 445-446.

¹⁶⁴В. Krizman, *nav. delo*, str. 55-60.

Нормализација односа између Италије и Југославије кроз потписивање једног међународног уговора било је питање и британског интереса. Нормализовањем односа између Италије и Југославије, према речима британског посланства у Београду, а преко њих и нормализација односа на читавом Балканском полуострву, омогућавала је британској дипломатији да испуни своју идеју система равнотеже у Европи.¹⁶⁵ И, док је краљ Александар настојао да личном акцијом доведе до решавања спора, делује да Бенито Мусолини ни у једном тренутку није посветио озбиљнију пажњу италијанско-југословенским преговорима. Уместо решавања проблема хрватске емиграције, италијански дуче настојао је да усташки покрет искористи против Југославије. Први покушај у виду тзв. Личког устанка показао се неуспешним, али је други покушај у виду атентата у Марсеју дао свој резултат. Након убиства краља Александра и увођења економских санкција Италији, као последица рата у Абисинији, односи између две државе су поново захладнели.

Нови подстицај побољшању југословенско-италијанских односа потекао је управо од стране Бенита Мусолинија. У свом говору из 1. новембра 1936. године, Дуче је прокламовао да је дошло повољно време за решавање југословенско-италијанских односа. Истовремено, нови министар иностраних послова Италије, гроф Ђано, састао се током новембра са Јованом Дучићем југословенским послаником у Риму. Том приликом италијански министар предложио је формирање савеза између Југославије и Италије. На промену става врха италијанске дипломатије утицала је опасност да изгуби своје позиције у Подунављу, од стране свог савезника, Немачке. Стога, због географског положаја југословенске државе, њено придобијање за интересе италијанске државе било је од изузетне важности. Са друге стране, и код југословенске стране постојало је интересовање за побољшање односа са Италијом. Југословенска влада, на челу са Миланом Стојадиновићем, сматрала је да ће се путем споразума са Италијом решити проблема на границама са Мађарском, Бугарском и Албанијом, као и проблема усташке емиграције. У преговорима који су наступили, југословенску владу представљали су помоћник министра иностраних послова Миливоје Пиља, као економски стручњак и др Јован Суботић, југословенски делегат при Друштву народа, као политички делегат, док су италијанску страну представљали службеници министарства иностраних послова Ђино Бути и Леонардо Витети.¹⁶⁶ Преговори између две стране текли су по убрзаном поступку. Поред економских питања, предмет

¹⁶⁵Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, I, str. 645-647.

¹⁶⁶E. Milak, *nav. delo*, str. 139.

расправе било је сузбијање усташке емиграције у Италији, питање мањина, као и питање суверенитета граница.

Након завршетка преговора две стране су приступиле потписивању уговора. Споразум између Италије и Југославије свечано је потписан 25. марта 1937. године, а чинила су га два елемента: Политички споразум и Допунски привредни споразум.¹⁶⁷ Две уговорне стране су се обавезале на поштовање међусобних граница, као и на уздржавање од акције уколико једна од уговорних страна буде нападнута од треће стране. Поред тога, обе уговорне стране примиле су на себе обавезу да на својој територији неће трпети нити подржавати било коју активност уперену против територијалног интегритета или постојећег поретка друге уговорне стране. Осим тога, две стране су се обавезале на повећање обима трговинске размене између две државе. Период трајања уговора одређен је на 5 година. Поред тога, министри иностраних послова две државе, Милан Стојадиновић и гроф Ђано, измењали су званична писма којим гарантују независност Албаније.¹⁶⁸

Британски извештаји оценили су југословенско приближавање Италији као позитивно, јер је следило праксу британско-италијанског зближавања, овековеченог споразумом између две силе из 1937. године. Узимајући у обзир проблем усташке емиграције и претње Италије и њених савезница Албаније, Мађарске и Бугарске по југословенске границе, британска дипломатија сматрала је да је Југославија овим уговором добила много тога, бар на папиру. Као прво, југословенско-италијанским уговором зајамчена је сигурност граница обе државе. Одредбом о спречавању активности уперених против интегритета земаља потписница, Југославији је загарантовано спречавање делатности усташа у Италији. Поред тога одредбама уговора и допунских протокола југословенској мањини у Истри загарантована су основна мањинска права. Економски протокол, према мишљењу београдског посланства, био је доста широко дефинисан, али је ипак омогућавао нормализацију трговинских односа нарушених током италијанског рата у Абисинији. Ипак, оглађујући се, британска дипломатија је сматрала да италијанска обећања треба узети са резервом и да њен премијер Ентони Идн и поред закључења споразума, и даље неповољно гледа на италијанске аспирације. Говорећи конкретно о југословенско-италијанском споразуму, британски посланик наводи да југословенски регент, кнез Павле и председник владе Милан Стојадиновић нису свесно бацили своју земљу пред колена Мусолинију, већ су

¹⁶⁷В. Krizman, *nav. delo*, str. 97.

¹⁶⁸Исто, стр. 97-98.

тежили да извуку највише из постојеће ситуације. Своју тврдњу поткрепио је изјавом да је Мусолинијеву понуду за почетак преговора из новембра 1936. године пратила и претња да у случају негативног одговора може доћи до југословенско-италијанског сукоба „ на нож“. Такође, наводи се да је споразум у југословенској јавности примљен са негодовањем, као и код југословенских савезника, које је споразум изненадио.¹⁶⁹

Оцену вредности југословенско-италијанског споразума у својим мемоарима дао је и Милан Стојадиновић речима: „Главни циљ за којим је Ћано тежио – војни савез – ја сам успео да избегнем. О војном савезу и приласку осовини Рим-Берлин, он ми више није говорио... обојица смо се сложили да је у ствари наш главни циљ: предати забраву раније сукобе, искључити у будућности свако нежељено изненађење, успоставити што је могуће више пријатељске суседне односе и повећати економски промет добара“.¹⁷⁰

Италијанска страна сматрала је уговор, према речима грофа Ћана, првим кораком ка склапању једног савеза. Јер, Италија је требало да у Југославији заузме место које је до скора имала Француска. Такође, надао се да ће сви потенцијални проблеми између две државе у будућности бити брзо решени. У ту сврху покренути су и конкретни кораци кроз одређивање Драгомира Стојадиновића, брата председника владе, и Филипа Анфуза, италијанског дипломате и личног пријатеља грофа Ћана, да се тим проблемима позабаве, ван званичних дипломатских кругова.¹⁷¹

Узевши све у обзир, италијанско-југословенско зближење уговором из 1937. године представљало је завршетак процеса започетог још за живота краља Александра. Јаке економске везе између две земље нису се тако лако преносиле и на политичке односе између две државе. Тежња италијанског вође Бенита Мусолинија да путем рушења Југославије успостави превласт у Подунављу и на Балканском полуострву, за кратко су биле занемарене услед немачког продора на простор Подунавља. Управо продор свог савезника Немачке, натерао је Италију да покуша да успостави боље односе са југословенском краљевином. Зближавање Италије и Југославије подржавала је и Велика Британија, која је и сама била у процесу нормализације односа са Италијом.

¹⁶⁹Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, II, str. 556-562.

¹⁷⁰М. Stojadinović, *nav.delo*, str. 456-457.

¹⁷¹Бојан Симић, *Милан Стојадиновић и Италија: између дипломатије и пропаганде*, Београд 2019, стр.

Ипак, добри односи између две државе нису били дугог века, пошто је након збацивања са власти Милана Стојадиновића дошло до њиховог погоршавања.

8.3 Југословенско – мађарски уговор о пријатељству

Однос Мађарске и југословенске краљевине у годинама након Првог светског рата био је диктиран чињеницом да се Мађарска, као једна од наследница Аустроугарске Монархије, нашла на пораженој страни приликом утврђивања новог европског поретка, те је одлукама Тријанонског мировног уговора знатно смањена, а наметнуте су јој и велике репарације. Вођена жељом да поврати стари статус, мађарска држава се убрзо сврстала на страну држава које су тежиле ревизији париских мировних уговора.

Страх од повратка Хабсбурга на престо Мађарске и Аустрије навео је југословенску краљевину да пронађе истомишљенике у Чехословачкој и Румунији и са њима оформи савез Мале Антанте, пре свега уперен против Мађарске. Однос Мађарске и југословенске краљевине у првим послератним годинама био је обележен супарништвом између Мале Антанте и Мађарске. Са друге стране, вођена заједничким жељама за ревизијом мировних уговора, мађарска држава је све више потпадала под италијански утицај. У складу са тим, попут Италије, пружила је уточиште делу усташа и припадника ВМРО-а, што је изазивало незадовољство југословенске владе. Припадници ових организација обучавани су на простору Мађарске, у месту Јанка Пуста, са циљем да у будућности допринесу рушењу југословенске државе. До даљег повезивања Италије и Мађарске дошло је приликом склапања Римских протокола 1934. године, којима су Аустрија, Мађарска и Италија настојале да се још више економски зближе. Даље везивање Мађарске за Италију није са симпатијама праћено у Југославији и Малој Антанти. Додатни терет за југословенско-мађарске односе представљало је учешће припадника антијугословенских покрета са простора Мађарске, у атентату на краља Александра. Након атентата, односи између две државе дотакли су крајњу тачку.

Упоредно са италијанским, текао је и процес немачког продора на простор Подунавља, по убрзаном темпу од доласка нациста на власт. Управо на подстицај немачке дипломатије дошло до процеса нормализације односа између Мађарске и

Југославије, током 1936. године.¹⁷² У наредним годинама долази до наставка процеса зближавања између Југославије и Мађарске. Иницијатор овог процеса поново је била Немачка, која је настојала да путем спречавања мађарског ревизионизма према Југославији, југословенску краљевину привуче у своју зону интереса. Избијање чехословачке кризе довело је до потребе за даље југословенско-мађарско зближавање. Наиме, како су војним конвенцијама биле обавезне да помогну Чехословачкој у случају напада од стране Мађарске, 1938. година протекла у дипломатској акцији румунске и југословенске владе, са циљем да наговоре Мађарску да не узме учешћа у немачком нападу на Чехословачку. Резултат ових преговора био је Бледски споразум из августа 1938. године, којим су државе Мале Антанте обезбедиле мађарску неутралност у предстојећем чехословачко-немачком сукобу.¹⁷³

Након пада Чехословачке и аншлуса Аустрије, Мађарска је своју спољну политику везала за Немачку, постајући практично немачки сателит. До формалног озваничења нове мађарске спољне политике дошло је новембра 1940. године, када је Мађарска и званично постала члан Тројног пакта. Након приступа Осовини, мађарски министар иностраних послова Иштван Чаки добио је сугестију од стране политичког врха Трећег Рајха да покуша кроз склапање пакта о пријатељству између Југославије и Мађарске, југословенску краљевину, кроз споредна врата, привуче у оквир Тројног пакта. Истовремено са немачком идејом стварања југословенско-мађарског пакта, текла је и иницијатива Велике Британије за стварање одбрамбеног блока између Турске, Грчке и Мађарске.

Југословенска влада је пак у споразуму са Мађарском видела начин да се са бар једне стране обезбеди од напада једне од чланица Тројног пакта. Наиме, крајем 1940. године, у време када су се преговори око југословенско-мађарског споразума интензивирали, утицај Тројног пакта видео је се на свим југословенским границама, изузев грчке.

Уговор о пријатељству између Југославије и Мађарске потписан је у Београду 12. децембра 1940. године. Представник југословенске владе био је министар иностраних послова Александар Цинцар-Марковић, а мађарске владе министар иностраних послова гроф Иштван Чаки. Споразум је садржао свега три члана. У првом члану прокламован је стални мир и вечно пријатељство између Краљевине Југославије и Краљевине Мађарске, док се у другом члану дефинише обавеза међусобног

¹⁷²Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933-1941*, Beograd 1976, str. 159.

¹⁷³Исто, стр. 282-289.

консултовања у вези свих питања која би могла утицати на њихове међусобне односе. Трећи члан уговора био је техничке природе и у њему су дефинисани начин ратификовања уговора.¹⁷⁴

Према запажању британског посланика у Београду, Роналда И. Кембела, споразум између Мађарске и Краљевине Југославије није имао велики значај у читавом међународном комплексу, али се могао назвати охрабрујућим и имати користан утицај на друге државе. На овакву оцену споразума утицала је и изјава кнеза Павла Карђорђевића, који је потписивање споразума видео као начин Мађарске да ојача своју самосталност у односу на Немачку.¹⁷⁵

8.4 Приступ Југославије Тројном пакту

Догађаји из 1938. године, који су променили политичку карту Европе, утицали су и на спољнополитички положај Краљевине Југославије. Минхенским споразумом нестао је савез Мале Антанте, а аншлусом Аустрије, југословенска краљевина придобила је на граници, још једну велику силу за суседа. Оцењујући спољнополитички положај Краљевине Југославије, отправник послова у британском посланству у Београду Теренс Шоне, у свом извештају из 4. новембра 1939. године на следећи начин је формулисао главне циљеве југословенске спољне политике. Према његовом мишљењу, југословенска влада ће настојати да одржи добре односе са Немачком и Италијом, двома јединим великим силама које су се чиниле потенцијално опасним по Југославију. Такође, југословенска влада ће настојати да очува и појача своје односе са Великом Британијом и Француском, двома јединим великим силама од којих може очекивати помоћ у случају немачког или италијанског напада. Југословенске власти настојаће очувању пакта Балканске Антанте, ради неутралисања опасности од Бугарске и очување односа са Румунијом (остатка Мале Антанте), ради неутралисања опасности од Мађарске. На крају, југословенска краљевина ће настојати да оформи један неутрални блок са Мађарском и Бугарском, са циљем да спречи избијање рата на Балканском полуострву.¹⁷⁶

¹⁷⁴М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 465-466.

¹⁷⁵Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji 1939-1941*, III, Beograd 1996, str. 575.

¹⁷⁶Исто, стр. 273.

Након избијања рата у Европи, југословенска влада је прокламовала политику неутралности у европском сукобу. Разлози за то делимично су подстицани унутрашњим проблемима државе, коју је у том тренутку мучило хрватско питање. Након смене владе Милана Стојадиновића, нови премијер државе постао је Драгиша Цветковић, бивши министар просвете у влади Милана Стојадиновића. Први задатак новог председника владе било је решавање хрватског питања, што је и учињено склапањем споразума Цветковић-Мачек у августу 1939. године. Потоње избијање рата означило је и почетак борбе интереса великих сила зарад придобијања што већег броја савезника. У складу са тим, дипломатија Велике Британије, почела је да води активнију политику у Југославији. У периоду до избијања рата, дипломатски представници Велике Британије настојали су да придобију наклоност југословенске краљевине у текућем ратном сукобу, или бар позицију наклоњене неутралности.

Истовремено са дипломатском акцијом Велике Британије текла су и настојања Немачке да југословенску владу приклони свом пакту. Почетно негодовање политичког врха Трећег Рајха због смене Милана Стојадиновића убрзо је заменила немачка тежња да, користећи сва расположива средства, привуче Југославију на своју страну. У ту сврху, посебно су биле значајне економске мере. Наиме, немачки економски продор у Југославију, који је отпочео склапањем трговинског уговора из 1934. године, успоставио је клириншки систем плаћања, који је убрзо довео Југославију у економску зависност од немачке привреде. Користећи се надмоћним економским положајем и развојем ситуације на ратишту, немачка дипломатија је почела све слободније да иступа са захтевом да Југославија приђе Тројном пакту. У сврху тога, југословенској влади је представљана могућност територијаног проширења у правцу Солуна.

Одговор британске владе на немачки притисак уперен према Југославији била су обећања о повољним условима наоружавања југословенске војске и планови о стварању једног одбрамбеног блока кога би чинили Турска, Грчка и сама Југославија. У циљу остварења свог плана британска дипломатија се позивала на традиционалне савезничке везе и изражено англофилство кнеза Павла Карађорђевића. Како се рат почео одвијати све неповољније по британску страну, њен дипломатски кор је постајао све агресивнији у свом наступању према првом намеснику. Са друге стране, југословенски политички врх био је наклоњенији британској него немачкој страни, али – како су британске понуде углавном остајала само празна обећања на папиру – кнез намесник је био приморан да настави приближавање Тројном пакту. У свом правдању према британској влади, кнез Павле се позивао на чињеницу да Трећи Рајх учествује са

око педесет процената у југословенској спољној трговини, наспрам британских само девет процената.¹⁷⁷

Положај југословенске краљевине постао је још сложенији након приступа Румуније и Бугарске Тројном пакту и почетка италијанске инванзије на Грчку. Окружена опасношћу од држава чланица Тројног пакта, Југославија је била приморана на попуштање. Притисак немачког политичког врха, са циљем да произведе напуштање политике неутралности југословенске владе, огледао се и у организовању сусрета између представника две владе. Према немачкој замисли, приближавању Југославије у интересну сферу Тројног пакта, требало је да послужи и југословенско-мађарски пакт из децембра 1940. године. Са друге стране, у извештају британског посланика у Београду Роналда И. Кембела из 25. јула 1940. године, наводи се да је већ тада дошло до контакта између представника Велике Британије и домаћих елемената, нарочито из Србије, спремних да искористе незадовољство јавности због проосовинске политике владе и изврше државни удар.¹⁷⁸

Новонастала изолованост Југославије омогућила је Трећем Рајху да упути ултиматум југословенској влади са захтевом да она приступи Тројном пакту. Како обећања британске владе нису била преведена у праксу, југословенска влада, након дугих консултација одлучује да приступи Тројном пакту. Протокол о приступању Југославије Тројном пакту потписан је 25. марта 1941. године у бечком дворцу Белведере. Протокол су потписали представници влада Јапана, Немачке, Италије и Југославије. Након потписа протокола о приступању Тројном пакту, владе Немачке, Италије и Јапана уручиле су југословенској влади три ноте којима су дефинисани уступци чланица тројног пакта према Југославији. Првом нотом, југословенској влади је обећано да током рата чланице Тројног пакта неће тражити дозволу нити упућивати своје трупе преко њене територије. Другом нотом, чланице Тројног пакта обећале су да неће тражити војну помоћ југословенске краљевине у предстојећим ратним операцијама. Последња, трећа нота пружала је обећање чланица Тројног пакта да ће приликом утврђивања нових граница на Балканском полуострву водити рачуна о југословенским интересима за територијално проширење у правцу Егејског мора и луке Солун.¹⁷⁹

¹⁷⁷Н. Балфур, С. Мекеј, *Кнез Павле Карађорђевић: једна закаснела биографија*, Београд 1990, стр. 111.

¹⁷⁸Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, III, str. 502-503.

¹⁷⁹М. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 470-472.

Приступање Југославије Тројном пакту није примљено са одобравањем у југословенској јавности. Отпори према приступу Југославије силама Осовине дешавали су се и данима пре самог догађаја. Присећајући се догађаја везаних за приступ Југославије Тројном пакту, југословенски краљ Петар II Карађорђевић овако је описао расположење у народу: „Пренапета атмосфера у граду огледала се у нередима и демонстрацијама. У кафанама и на митинзима, скуповима и слично, једина тема о којој се разговарало је била намера владе да потпише пакт. На свим јавним местима у аутобусима, трамвајима, чак и црквеним портама могле су се чути патриотске песме из Првог светског рата.“¹⁸⁰ Нерасположење у народу пренео је се и у редове војске. Вођена тим нерасположењем, група југословенских официра одлучила се акцију збацивања владе у ноћи 26. на 27. март 1941. године.

9 Покушај отпора. 27.март и југословенско-совјетски уговор о пријатељству и ненападању

Вест о потписивању пакта примљена је са негодовањем у југословенској војсци, поготово међу делом официра српског порекла. Већ постојећи анимозитет дела официрског кора према влади Драгише Цветковића и владавини кнеза Павла Карађорђевића, додатно је појачала вест о приступу Југославије Тројном пакту. Један од најистакнутијих југословенских официра између два рата, генерал Богољуб Илић у својим мемоарима назива Драгишу Цветковића „војним бегунцем, моралном пропалицом и корупционарем“, док за кнеза Павла наводи да није волео Србе, већ је више био за Хрвате.¹⁸¹ Сличних ставова о антисрпском расположењу кнеза Павла и југословенске владе био је и један од главних организатора и извршиоца пуча од 27. марта мајор Живан Кнежевић, који као један од мотива за пуч наводи и незадовољство војног кора претераним мешањем немачких власти у унутрашња питања југословенске државе.¹⁸²

Планови о свргавању са власти кнеза Павла Карађорђевића и владе Драгише Цветковића, почели су да се кују и пре самог чина потписивања пакта. Као предводник

¹⁸⁰Петар II Карађорђевић, *Живот једног краља*, Београд 1990, стр. 103.

¹⁸¹Богољуб С. Илић, *нав. дело*, стр. 164-167.

¹⁸²Живан Л. Кнежевић, *27. Март 1941.*, Њујорк 1979, стр. 14-16.

ове струје у југословенској војсци наметнуо се генерал Бора Мирковић. Према плану генерала Мирковића, на место тренутне југословенске владе требало је поставити једну чисто официрску владу. Стога је предводништво у будућој влади желео да понуди неком од истакнутих генерала југословенске војске. Место будућег председника владе прво је понудио генералу Милану Недићу, да би затим исту понуду послао генералу Богољубу Илићу, који је такође одбио позив, али је обећао подршку у пучу. На крају, понуду да постане председник нове југословенске владе прихватио је генерал Душан Симовић, шеф југословенске авијације. У циљу организовања успешног пуча, генерал Мирковић је своје истомишљенике пронашао у групи млађих официра која се окупљала око мајора Живана Кнежевића и делу Српског културног клуба, која се окупљала око његовог брата професора Радоја Кнежевића.

Истовремено са акцијом официра југословенске војске текла је и акција британске дипломатије зарад организовања пуча. Како се наводи у већ поменутом извештају британског посланика у Београду Роналда И. Кембела, већ током јула 1940. године дошло је до контакта између представника британске владе и дела учесника будућег пуча. Након 20. марта 1940. године, када је било јасно да је приступ Југославије Тројном пакту само питање времена, британска дипломатија се активира са надом да потписивање пакта спречи. Британска акција одвијала се у два правца. Први правац водио је путем званичних контаката између британског и југословенског политичког врха. Користећи англофилство кнеза Павла и његове везе са британском краљевском породицом, британска пропаганда настојала је да путем преписке између чланова две владарске куће промени мишљење кнеза намесника. Исти принцип користио је и британски премијер Винстон Черчил у писму упућеном председнику југословенске владе Драгиши Цветковићу, у којем се, позивајући се на традиционално савезништво две државе, Југославија позива да не чини грешку Румуније и Бугарске.¹⁸³ Пропагандна активност британске дипломатије вођена је и путем радија и штампе. Један од примера ове активности представља је и проглас британског министра Луиса С. Емерија преко Радио Лондона, дан уочи мартовског пуча, у којем се народ Југославије подсећа на своју славну прошлост и позива да узме учешће у текућем сукобу.¹⁸⁴ Заједничко свој британској пропаганди било је то, да је она била усмерена пре свега ка српском становништву у Југославији, што се и види у садржају ових пропагандних порука.

¹⁸³Branko Petranović, Nikola Žutić, *27. mart 1941.*, Beograd 1990, str. 171-172.

¹⁸⁴Исто, стр. 177-178.

Други правац британске акције ишао је преко њене обавештајне мреже агената у Југославији. Главни орган британске обавештајне службе у Београду била је Служба за специјалне операције (СОЕ). Путем својих руководилаца у југословенској престоници, ова организација успела је да се повеже са војним организацијама попут Народне одбране и политичким странкама попут Земљорадничке странке. Користећи своје контакте у војсци и политици СОЕ је имала директан контакт са организаторима пуча, мајором Живаном Кнежевићем и генералом Илијом Трифуновићем- Бирчанином, као и представницима нове постпучовске владе Милошем Тупањанином и Радојем Кнежевићем.¹⁸⁵

Војни пуч изведен је у ноћи између 26. и 27. марта, када је његов главни организатор, генерал Боривоје Мирковић добио вести да се југословенска делегација враћа са потписивања споразума у Бечу. Пучисти у редовима војске брзо су овладели свим главним стратешким тачкама у Београду. Истовремено са војском, на београдским улицама отпочеле су демонстрације становништва подстакнуте незадовољством због потписивања споразума. Кнез Павле, који се у време државног удара налазио ван престонице, мирно је примио промену власти и потписао своју оставку. Пучисти су прогласили малолетног краља Петра II за пунолетног и потом приступили састављању нове владе на чијемсе челу нашао генерал Душан Симовић, а у чији састав су ушли високи официри и представници политичких странака, укључујући и представнике Словенске људске странке и ХСС.

Британска влада је промену власти у Југославији подржала са ентузијазмом. Одмах су оживеле старе идеје повезивања Турске, Грчке и Југославије у један одбрамбени савез, као и обећања о наоружавању југословенске војске. Ипак, одушевљење настало спровођењем пуча, убрзо је спласнуло, и у земљи и код британске владе. Суочени са претњом немачке казне због непослушности, представници југословенске владе пожурили су да обавесте Немачку да државни удар представља само реакцију на унутрашње незадовољство стањем у држави и да нова влада прихвата све међународне обавезе проистекле из уговора о приступању Тројном пакту. Обећања југословенске владе нису имала много ефекта у Берлину, јер је Адолф Хитлер већ приступио планирању напада на Југославију.

Упоредно са дипломатским акцијама према Берлину и Лондону, југословенска влада је покушала да излаз из тешке ситуације пронађе и кроз споразумевање са

¹⁸⁵Jakob V. Noptner, *nav. delo*, str. 240. ; Н. Балфур, С. Мекеј, *нав. дело*, стр. 166-170.

Совјетским Савезом. Подстицај за југословенско-совјетско приближавање потекао је од стране југословенских савезника Француске и Чехословачке. Тада, упоредно са процесом француско-совјетског и чехословачко-совјетског приближавања, две савезнице настојале су да доведу и до повезивања Југославије и Совјетског Савеза. Два фактора која су спречавала да до совјетско-југословенског приближавања дође, били су отворено антикомунистичко расположење југословенске краљевске породице, посебно кнеза Павла, и постојање велике белогардејске емиграције у Југославији. Због тога је акција француске и чехословачке дипломатије из 1935. године била осуђена на неуспех. Поред Француске и Чехословачке, на зближавању Југославије и Совјетског Савеза упоредно је радила и Турска, за коју је владало мишљење да представља експонент Совјетског Савеза на Балканском полуострву. Једну од турских акција за југословенско признавање Совјетског Савеза, описује и Милан Стојадиновић, у оквиру својих мемоара. По његовим речима, током посете турском председнику Кемалу Ататурку, крајем 1936. године дошло је до сусрета између Стојадиновића и чланова једне совјетске војне мисије, који су покренули питање признања и успостављања дипломатских односа између две државе.¹⁸⁶

На нормализацију односа са Совјетским Савезом југословенску владу је подстакла опасност у којој се југословенска држава нашла у време избијања Другог светског рата. Окружена чланицама Тројног пакта, југословенска дипломатија сматрала је да успостављање дипломатских односа може олакшати позицију државе. Контакти између две државе успостављени су поново, преко Турске. Овог пута дошло је до разговора између Илије Шуменковића, југословенског посланика у Анкари, и совјетског амбасадора Терентјева, у коме је југословенски дипломата истакао спремност своје владе да успостави дипломатске односе са Совјетским Савезом. Након састанка уследили су преговори током априла 1940. године који довели до склапања трговинског уговора и споразума о размени дипломатских представника, чиме је питање југословенског признања Совјетског Савеза и коначно решено. За југословенског посланика у Москви одређен је Милан Гавриловић, шеф Земљорадничке странке. Југословенски посланик у Москви имао је, између осталог, задатак да са совјетском владом преговара о набавци оружја за југословенску војску, поготово због застоја у испоруци контигената наоружања које је Југославији обећала Велика Британија.

¹⁸⁶М. Stojadinović, *nav.delo*, str. 427-429.

Након неуспешних покушаја да увери Немачку у искреност њених намера да прихвата споразум од 25. марта, југословенска влада покушала је да подршку пронађе у некој од преосталих великих сила. Преговори о наоружању југословенске војске и стварању заједничког фронта са Грчком нису давали много успеха. Стога, у предстојећем нападу Тројног пакта на Југославију, југословенска влада није могла да полаже много наде у војну помоћ Велике Британије. Једина преостала страна којој се нова југословенска влада могла обратити био је Совјетски Савез.

Југословенска влада обавестила је 1. априла свог посланика у Москви да су из земље послати пуковници Божин Симић и Драгутин Савић, са задатком да му предају упутства и овлашћења везана за склапање споразума између две државе. Преговори су отпочели већ наредног дана. Совјетска страна успела је веома брзо да идеју војног савеза, са којом је југословенска страна ушла у преговоре, преточи у уговор о пријатељству и ненападању. Југословенска делегација била је спремна да преговоре настави због 2. тачке нацрта уговора, која је предвиђала да, уколико дође до напада на једну страну уговорницу од стране треће државе, друга уговорна страна неће пружити помоћ нападачу. Југословенски посланик ову формулацију је оценио као повољну полазну тачку за будуће преговоре о војном савезу. Уз то, совјетска страна се усмено обавезала да што пре Југославији испоручи контингенте наоружања. Убрзо је избио спор око формулације 2. члана уговора између две стране. Совјетска страна закључила је да првобитном формулацијом преузима превелике обавезе са своје стране, те је настојала да нову формулацију прилагоди својим жељама. Југословенски посланик, са друге стране, је изричито одбијао измену члана уговора. Спор је решен компромисним решењем да ће, уколико дође до напада треће стране, друга страна уговорница задржати пријатељство према нападнутој држави.¹⁸⁷

Уговор о пријатељству и ненападању између Краљевине Југославије и Совјетског Савеза званично је потписан 5. априла 1941. године, а југословенска страна ратификовала га је одмах ујутру наредног дана. Осим већ поменутог другог члана, стране уговорнице обавезале су се на уздржавање од сваког међусобног напада и поштовање међусобног суверенитета, независности и територијалне целовитости.¹⁸⁸

Наде југословенске владе у војни савез са Совјетским Савезом показале су се узалудним. Истог дана када су југословенски представници у Москви ратификовали склопљени уговор, над Београдом су отпочели први напади немачких бомбардера.

¹⁸⁷Jakob V. Hoptner, *nav. delo*, str. 267-270.

¹⁸⁸M. Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi*, II, str. 478-479.

Југословенска краљевина нападнута је из свих праваца од стране Трећег Рајха и његових савезника из Тројног пакта. Суочена са нападом надмоћнијег непријатеља и без праве помоћи Велике Британије и њених савезника, југословенска држава је за мање од две недеље прегажена. Предвиђени контингенти оружја које је Совјетски Савез обећао Југославији, никада нису стигли у земљу. Убрзо након слома југословенске краљевине, на захтев Немачке, Совјетски Савез је отказао важење уговора.

Са друге стране, Велика Британија је својом умешаношћу у државни удар 27. марта 1941. године успела да испуни свој циљ и увуче Југославију у Други светски рат. Ипак, њена предвиђања о јачини југословенске војске показала су се нетачним, јер је југословенска војска, суочена са масовним дезертирањем и другим проблемима, лако поражена. Југословенска влада и део официра евакуисани су из земље, уз британску помоћ, док је земља била раскомадана између Немачке, Италије и њихових савезника. Своју делатност југословенска влада наставила је из иностранства, али је њен значај био маргинализован.

10 Закључак

Током целог периода трајања југословенска краљевина је била приморана да се бори за опстанак. Највећи супарници у првим годинама њеног постојања били су Италија и њени експоненти у Подунављу, Аустрија и Мађарска. Стални противник била је и Бугарска због нерешеног питања националне припадности становништва у Македонији. Опасност од повратка Хабсбурга на мађарски и аустријски престо приморао је југословенску државу да решење овог проблема потражи у оквиру савеза Мале Антанте, заједно са Чехословачком и Румунијом. Други европски савез у чијем је оснивању учествовала, Балкански пакт (Балканска Антанта), био је уперен против бугарског ревизионизма, мада се Југославија неколико пута залагала за укључење Бугарске.

И поред разгранате политичке активности, југословенска држава је морала свој ослонац да пронађе у некој од великих сила. Такву праксу је примењивала већ у току Париске мировне конференције. У први мах, ослањала се на САД, али је након повлачења ове велике силе у политику изолационизма покровитеља пронашла у ратној савезници Француској. Француска идеја стварања система савеза у Европи поговорила је у почетку југословенским спољнополитичким ставовима. Југословенска држава

надала се да ће кроз француски систем савеза, у коме је и она учествовала као чланица Мале Антанте и Балканског пакта, осигурати своје границе од тежњи суседа за њиховом ревизијом.

Са друге стране, односи између Велике Британије и Југославије нису били дефинисани уговором о пријатељству. За југословенску владу, ослонац на Велику Британију био је плод традиционалног пријатељства и савезништва из Великог рата. Тежње за ближом сарадњом са југословенском државом није исказивала ни британска дипломатија. У њеном систему уравнотежене Европе, Југославија је требало да игра улогу чувара мировног поретка успостављеног у Паризу, на простору Подунавља и Балканског полуострва. Наступајући као доминантна светска сила, Британија се више занимала за глобалне него европске прилике. На простору европског континента, настојала је да се представи као арбитар у оквиру спорова између других држава. У оквиру тога, британска дипломатија заузела је својеврсну политику полуизолационизма, а из самопрокламоване изолације излазила само онда када су, по њеном мишљењу, интереси општег мира нарушени.

Став Велике Британије према спољној политици југословенске државе није увек био благонаклон. У тренуцима када су њени интереси долазили у сукоб са интересима југословенске краљевине, није се либила да искористи утицај како би спор решила у своју корист. Такво трговање југословенским интересима није било страно ни Француској. Овакав став две велике силе уочавао се неколико пута током међуратног периода. Први пут, недуго након Конференције мира, зарад добрих односа са Италијом, две велике силе препустиле су Краљевини СХС да се сама бори за своје интересе у јадранском питању. Други пут, поново зарад добрих односа са Италијом, Велика Британија и Француска спречиле су тужбу Југославије против италијанске државе пред Друштвом народа, због њене умешаности у атентат на краља Александра.

Ипак, постојали су и тренуци када је Велика Британија показивала наклоност према југословенској спољној политици. То је најпре уочљиво у британском ставу према стварању Балканског пакта. Велика Британија сматрала је да стварање овог савеза може довести до обезбеђивања дугорочнијег мира на Балканском полуострву. Иста размишљања није пак делила по питању Мале Антанте, коју је сматрала инструментом француске превласти у Средњој Европи.

Мењање британске спољне политике, са позиције посматрача и арбитра у европским споровима током двадесетих година 20. века, према политици попуштања

према захтевима ревизионистичких држава, утицало је и на њен однос према Југославији. Од тог тренутка, Велика Британија почиње да узима веће учешће у питањима европске политике, па и у погледу спољне политике Југославије. Истовремено, и у југословенској политици долази до заокрета након убиства краља Александра. Нови шеф југословенске спољне политике Милан Стојадиновић настојао је да приближавањем дојучерашњим супарницима поправи позиције Југославије на прекројеној карти Европе. Након слома британске политике попуштања Немачкој, долази до борбе ове две државе зарад придобијања „малих држава“ Европе. Одраси ове борбе приметили су се и у југословенској држави.

У предвечерје рата долази до појачавања активности британске дипломатије на простору југословенске државе. Најочитији пример представља улога британске дипломатије и обавештајне службе у догађајима из 27. марта 1941. године. Користећи незадовољство дела југословенске јавности спољном политиком, Велика Британија је жртвовала интересе југословенске краљевине зарад својих.

Анализирајући извештаје британских дипломата у Београду, можемо закључити да је долазило до размимоилажења мишљења између њих и представника Форин офиса у Лондону. Поједини британски посланици, попут Невила Хендерсона, објективно су закључивали да југословенске спољнополитичке акције најчешће диктира положај на њеним границама. То је најочљивије у извештајима британских посланика уочи избијања Другог светског рата, када југословенску спољну политику донекле правдају окруженошћу државама припадницама Тројног пакта. Са друге стране, њихове лондонске колеге, видећи спољну политику Велике Британије само из глобалне перспективе, биле су доследне у својим захтевима да југословенска држава жртвује своју слободу зарад британских интереса.

Најпосле, када говоримо о утицају Велике Британије на југословенску спољну политику, можемо закључити да је у највећем делу био сведен на посматрање и повремено вршење дипломатског притиска, користећи свој статус велике силе. Једино значајно одступање од овог „шаблона“ представљају акције које су кулминирале догађајима из 27. марта, када је искористила и своје обавештајне ресурсе против југословенске владе.

11 Извори и литература

Извори:

Објављени извори:

- Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*, I-II, Zagreb 1986.
- Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji 1939-1941*, III, Beograd 1996.
- Branko Petranović, Nikola Žutić, *27. mart 1941.*, Beograd 1990.
- Momir Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi 1876-1996*, II, Beograd 1998.

Мемоарски извори:

- Богољуб С. Илић, *Мемоари армијског генерала 1898-1942*, Београд 1995.
- Петар II Карађорђевић, *Живот једног краља*, Београд 1990.
- Живан Л. Кнежевић, *27. Март 1941.*, Њујорк 1979.
- Milan Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, Buenos Ajres 1963.
- Винстон Черчил, *Други светски рат*, I, Београд 1964.

Путописи:

- Rebecka Vest, *Crno jagnje i sivi soko*, Beograd 2004.
- Мери Е. Дарам, *Кроз српске земље 1900-1903*, Београд 1997.

Литература:

- Živko Avramovski, *Balkanska antanta 1934-1940*, Beograd 1986.
- Nil Balfur, Seli Mekej, *Knez Pavle Karađorđević*, Beograd 1990.
- Džejms H. Bergvin, *Imperija na Jadranu*, Beograd 2007.
- Milan Vanku, *Mala Antanta 1920-1938*, Titovo Užice 1969.
- Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1933-1941*, Beograd 1976.

- Vesna Goldsvorti, *Izmišljanje Ruritanije. Imperijalizam mašte*, Beograd 2005.
- Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941*, Zagreb 1975.
- Enes Milak, *Jugoslavija i Italija 1931-1937*, Beograd 1987.
- Андреј Митровић, *Време нетрпељивих*, Подгорица 2004.
- Андреј Митровић, *Југославија на Конференцији мира 1919-1920*, Нови Сад 2019.
- Gligor Popi, *Jugoslovensko-rumunski odnosi 1918-1941*, Novi Sad 1984.
- Чедомир Попов, *Од Версаја до Данцига*, Београд 1995.
- Бојан Симић, *Милан Стојадиновић и Италија: између дипломатије и пропаганде*, Београд 2019.
- Здењек Сладек, *Мала Антанта 1919-1938*, Београд 2019.
- Дуња Херцигонја, *Velika Britanija i spoljnopolitički položaj Jugoslavije 1929-1933*, Beograd 1987.
- Jacob В. Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka 1972.